

van grote en kleine komaf

ONDERZOEKSGIDS VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN DE KASTEELBEWONERS IN HASPENGOUW

HOESELT

ROMBOUT NIJSSEN

wek ons verleden

ERFgoed
HASPENGOUW

Erfgoed Haspengouw is een intergemeentelijk samenwerkingsverband tussen Bilzen, Borgloon, Gingelom, Heers, Hoeselt, Nieuwerkerken, Riemst, Sint-Truiden, Tongeren en Voeren voor een dynamische cultureel erfgoedwerking in Haspengouw.

info@erfgoedhaspengouw.be

Abdij, Diesterstraat 1

3800 Sint-Truiden

011 70 18 30

erfgoedhaspengouw.be

INHOUD

5

Voorwoord

7

Inleiding

11

Adressen van archiefdiensten,
bibliotheeken en andere instellingen

—

13

Hoeselt

47

Schalkhoven

VOORWOORD

Beste lezer

Haspengouw is gekend voor zijn geurige bloesems en overladen fruitbomen. Maar ook het verleden van deze streek bevat een uitzonderlijke rijkdom. De tientallen kastelen die het landschap verrijken vormen slechts één getuige daarvan. Naar deze kastelen werd reeds uitvoerig onderzoek verricht, waarbij het bouwhistorisch onderzoek vaak de meeste aandacht krijgt. Andere aspecten, zoals de bewoners en het leven op deze kastelen, bleven in vele gevallen onderbelicht. Wie woonde en werkte op deze kastelen? Hoe leefden deze mensen? Wat was de relatie van de kasteelbewoners met de dorpeelingen? Het zijn maar een paar vragen die in het verschenen onderzoek vaak niet aan bod komen en waarover de laatste letter zeker nog niet geschreven is.

Erfgoedcel Haspengouw, het Rijksarchief Hasselt en de VZW Limburgse Studies sloegen de handen in elkaar om op termijn een betere inijk te krijgen in het leven op de Haspengouwse kastelen. Dit vormde het startschot voor het project **van grote en kleine komaf**, of het onderzoek naar de geschiedenis van de kasteelbewoners in Haspengouw.

De onderzoeksgidsen die in het kader van dit project worden gerealiseerd, moeten de geschied- en heemkundige, de geschiedenisstudent en elke andere geïnteresseerde stimuleren en een concrete basis bieden om zelf onderzoek te doen naar de geschiedenis van Haspengouwse kasteelbewoners.

5

Met deze overzichten op de bestaande literatuur, het beschikbare archief- en kaartmateriaal, de iconografische voorstellingen, nagelaten monumenten en – vooral – op de onontgonnen gebieden in het onderzoek naar de Haspengouwse kasteelbewoners, ben je aardig snel op weg om je eigen onderzoek aan te vatten.

Erfgoed Haspengouw wil het cultureel erfgoed van Haspengouw zo goed mogelijk in kaart brengen, bewaren en ontsluiten voor volgende generaties en hoopt dat deze publicatie hiertoe kan bijdragen. Wij bedanken allen die hun steentje hiertoe willen bijdragen van harte en wensen hen veel succes en voldoening met hun onderzoek.

PROJECTVERENIGING ERFGOED HASPENGOUW

Wie de bezitsgeschiedenis van de kastelen in Hoeselt en Schalkhoven onderzoekt en een gezamenlijk kenmerk zou willen noemen, zal wellicht het feit benadrukken dat er nogal wat *coming men* bij zitten. De meest opvallende vertegenwoordiger van deze groep is Willem Gerard Moffarts. Hij erft een mooi vermogen en weet dat door hard werken en nauwgezet opvolgen van zijn zaken nog flink te vergroten. Het is zijn ambitie in de adelstand verheven te worden. Zo kan hij zich onderscheiden van anderen in zijn omgeving die een vergelijkbare rijkdom bezitten maar geen aansluiting weten te vinden met de adel, die in de samenleving van zijn tijd toch het meest te vertellen heeft. In 1701 zet hij een belangrijke stap door met een adellijke dame te huwen: Catharina Gertrude de Xhénemont, dochter van de kasteelheer van Jupille. Vervolgens wordt hij in 1706 *heer* van Hoeselt. Daarvoor staat hij aan de schatkist van de bisschop van Luik een renteloze lening toe. Als rijk man, gehuwd met een adellijke vrouw die een kasteel bezit en als heer van een grote gemeente, beschikt hij over de prerogatieven die een opname in de adel mogelijk maken. In 1717 wordt hij in de adel opgenomen en heet vanaf dan 'de' Moffarts. In 1745 verwerft hij voor zichzelf en voor zijn nakomelingen in mannelijke lijn de titel van baron. Zijn nakomelingen gaan op hetzelfde elan voort en weten belangrijke ambten in de Luikse regeringsraden en in het gerechtelijk apparaat van het vorstendom Luik te bemachtigen.

Andreas Vaes, die in de eerste helft van de zeventiende eeuw het kasteel van Schalkhoven bezit, is van hetzelfde kaliber. Hij heeft gestudeerd en zetelt als één van de voornaamste juristen in het graafschap Loon in de schepenbank van Vliermaal. Hij huwt Margaretha van Elderen, die van haar oom het kasteel van Schalkhoven erft. Hun zoon, Karel Egidius Vaes huwt met een dochter van de heer van Eigenbilzen en Gellik, die het kasteel van Zangerhei in Eigenbilzen bewoont. Zijn kleindochter huwt met Laurens Egidius van Eyll, heer van Hoelbeek, die ook de heerlijkheid Mopertingen verwerft. Haar kinderen en kleinkinderen dragen een adellijke titel.

Advocaat Johannes Barthels, die in 1776 het kasteel van Schalkhoven koopt, werkt op zijn beurt ook intensief aan de opwaardering van zijn sociale status. Hij is heer geworden van de heerlijkheid Werm en de aankoop van het kasteel van Schalkhoven is een nieuwe stap op de maatschappelijke ladder.

Anderzijds zijn er onder de Hoeseltse kasteelheren ook een paar die niet in staat blijken de rijkelijke levenswijze van hun voorouders in stand te houden. Hebben zij

daarvoor niet de capaciteiten? Kiezen zij bewust voor een ander leven? Henri Allard de Heusch, die in 1766 onder meer het kasteel van Schalkhoven van zijn moeder erft en zeven jaar later ook het kasteel van Landwijk erft, is zo iemand. Hoewel hij zeker niet onmiddellijk is en een huwelijk aangaat in de familie de Looz-Corswarem, moet hij veel van zijn bezittingen, waaronder het kasteel van Schalkhoven, verkopen om zijn schuldeisers te betalen. Enkele jaren later houdt hij het hier voor bekeken en emigreert naar Amerika. Hij overlijdt in New York in 1798.

Een andere categorie van kasteelbewoners in Hoeselt zijn de kloosterzusters. In de zeventiende eeuw bewonen franciscaanse zusters van een kleine congregatie uit Maastricht kasteel Ter Borch, en in 1897 verkoopt de familie de Brouckmans haar kasteel aan de Congregatie van de Zusters van de Voorzienigheid. Die richten er een weeshuis in en later huisvest het gebouw een school. De zusters en de kinderen die zij opvangen en onderwijzen zijn als onderzoeksonderwerp minstens zo interessant als de traditionele kasteelbewoners.

De bewoning van een kasteel door kloosterzusters of de inrichting van een weeshuis of een school brengt ons bij een andere boeiende maar onopgeloste vraag: wat is een kasteel? Wanneer noemen wij een gebouw een kasteel? Wordt een kasteel 'klooster' genoemd als er zusters in wonen? En is het dan nog een kasteel? En hoe zit dat als er een school in gevestigd wordt? Het is voor iedereen duidelijk dat het uitzicht van een gebouw een belangrijke factor is wanneer we het een kasteel noemen. Wat de criteria zijn, is dan weer minder duidelijk. Vast staat wel dat het groter moet zijn dan een doorsnee woning. Ouderdom, de aanwezigheid van een park, een waterpartij en een toren verhogen het 'kasteelgehalte' nog. Toch blijkt dat niet in alle gevallen te volstaan om een gebouw kasteel te noemen. Het statuut van de bewoners blijkt ook een rol te spelen, misschien nog meer dan het uitzicht van het gebouw. Ook de oorspronkelijke functie van het gebouw is van belang. Een gebouw dat in eerste instantie als hoeve uitgebaat wordt, noemt men zelden een kasteel, ook als het er als een kasteel uitziet.

Zo zijn in Hoeselt het Hof van de Wijer en Terbosch twijfelgevallen, die met reden opgenomen kunnen worden in een lijst van kastelen, of ervan weggelaten kunnen worden.

Hoewel zij in deze brochure niet opgenomen zijn, willen wij iedereen die hun geschiedenis wil bestuderen ook graag helpen. In grote lijnen kunnen daarbij dezelfde bronnen dienstig zijn als voor de kastelen die op de volgende bladzijden behandeld worden. De bevolkingsregisters, de archieven van het kadaster en van de hypotheekkantoren leveren de basisgegevens voor de bewonings- en de bezitsgeschiedenis vanaf de negentiende eeuw. Voor de periode daarvoor zijn de archieven van de schepenbanken en van leenhoven een belangrijke bron.

Wie graag begeleiding wil om de archieven over de geschiedenis van een Haspengouws kasteel aan te pakken, kan zich aanmelden voor de workshops die Erfgoedcel Haspenpouw en het Rijksarchief te Hasselt daarvoor organiseren. Zo een workshop kan in het lokaal van jouw heemkring georganiseerd worden. Uit de ervaring van de vorige jaren is gebleken dat daar meestal enkele artikels uit voortkomen. Medewerkers van de erfgoedcel of het Rijksarchief vertellen je hier graag meer over.

Rombout Nijssen

Rijksarchivaris te Hasselt

A D R E S S E N

van archiefdiensten, bibliotheken en andere instellingen

Rijksarchief te Hasselt

Bampslaan 4 | 3500 Hasselt
011 22 17 66
www.arch.be
rijksarchief.hasselt@arch.be

Rijksarchief te Luik

Rue du Chera 79 | 4000 Luik
04 252 03 93
www.arch.be
archives.liege@arch.be

Archief van de gewestelijke directie van het kadaster

Voorstraat 43 | 3500 Hasselt
011 21 22 32
www.kadaster.be
dir.kad.limburg.uittreksels@minfin.fed.be

Gemeentearchief Hoeselt

Dorpsstraat 17 | 3730 Hoeselt
089 51 03 10
www.hoeselt.be
secretariaat@hoeselt.be

Gemeentelijke bibliotheek Hoeselt

Dorpsstraat 35 | 3730 Hoeselt
089 41 38 46
www.hoeselt.be/bibliotheek
bibliotheek@hoeselt.be

Provinciale bibliotheek

Historisch Informatiepunt Limburg
Martelarenlaan 17 | 3500 Hasselt
011 29 59 00
www.limburg.be/pbl
pbl@limburg.be

Académie Royale des Sciences des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique

Hertogenlaan 1 | 1000 Brussel
02 550 22 12
www.academieroyale.be
academieroyale@cfwb.be

Nationaal Geografisch Instituut

Abdij Ter Kameren 13 | 1000 Brussel
02 629 82 82
www.ngi.be
info@ngi.be

10/04/2013 10:18 AM

HOESEL T

Kasteel Ter Borch

Dorpsstraat 18 | 3730 Hoeselt

Publicaties over de geschiedenis van het kasteel en zijn bezitters

Kasteel Ter Borch in Hoeselt heeft een complexere bouwgeschiedenis dan veel andere kastelen. Eigenlijk is het ontstaan door het samenvoegen van twee domeinen in de achttiende eeuw. Naargelang men de nadruk wil leggen op de rol van het ene of andere domein, noemt men het geheel 'kasteel Ter Borch of Ter Burg', of 'kasteel de Brouckmans'. De toren in het park wordt de 'Bethaniatoren' genoemd.

De bouw van het kasteel Ter Borch wordt toegeschreven aan Walter de la Montaigne. Hij zou het omstreeks 1622, nadat hij een loopbaan als griffier van de Rechtbank der XXII in Luik achter zich gelaten had, hebben laten oprichten. In zijn testament laat hij zijn bezit in Hoeselt na aan de *Zusters van de Commel* alias de Zusters van den Berg van Kalvarie uit Maastricht, die het in 1642 daadwerkelijk verwerven. In eerste instantie verhuren zij het kasteel aan een pachter die er ook hun hoeve uitbaat. Nadat de bisschop van Luik hun kloosterregel in 1661 heeft goedgekeurd, maken de zusters plannen om uit Maastricht te vertrekken en in hun kasteel in Hoeselt te trekken. De verbouwingen duren tot omstreeks 1665, wanneer zij zich werkelijk in Hoeselt vestigen. Uit de verslagen van visitaties in 1685 en 1688 door de schepenen van Hoeselt, aan wie gevraagd wordt de toestand van de gebouwen vast te stellen, blijkt dat die in slechte staat verkeren. In 1698 verkopen de zusters hun bezit in Hoeselt aan kanunnik de Lantremange van het kapittel van Hoei. Een jaar later komt het domein in het bezit van Nicolaas de Neander, die het op zijn beurt in 1705 verkoopt aan Jean

Antoine de Voet. Door zijn huwelijk met Maria Margaretha de Voet in 1728 verwerft Louis de Brouckmans het kasteel en de daarop aansluitende landerijen.

Enkele jaren later erft Maria Margaretha de Moffarts, dochter van Arnold en Lutgardis Catharina de Heusch, het *stenen huis* dat haar moeder aan de Dries bij de kerk had laten bouwen. Het terrein waarop de woning staat, grenst aan het domein van de familie van haar echtgenoot Jean Ignace de Brouckmans, heer van Werm. Hun zonen bouwen in het midden van de achttiende eeuw op de plaats waar hun grootmoeder het *stenen huis* had laten bouwen, het kasteel de Brouckmans.

De familie de Brouckmans bezit nu zowel het voormalige kasteel van de la Montaigne als het kasteel aan de Dries. Omstreeks het einde van de achttiende eeuw wordt het oude kasteel Ter Borch afgebroken. In de negentiende eeuw was kasteel de Brouckmans de woning van Maria Theresia Carolina de Brouckmans, weduwe de Moffarts, van Philippina de Brouckmans en van Martha de Brouckmans. In 1897 verkoopt Martha de Brouckmans het kasteel met het park en de Bethaniatoren, die beschouwd wordt als een deel van het oude kasteel Ter Borch, aan de overste van de Zusters van de Voorzienigheid. De zusters richten er tot aan het einde van de Tweede Wereldoorlog een weeshuis in. Later huisvest het gebouw de middelbare school Sint-Jozef.

In *Het Hoeseltse Dorpsverleden* verschenen in 1974 twee artikels over Walter de la Montaigne (1575–1633), de bouwheer van kasteel Ter Borch. In 1977 vulde pater Alex Coenen dat aan met een bijdrage over het testament van de bijzondere man die de la Montaigne wellicht was:

- *Wat oude gebouwen ons nog vertellen ... Burghof – Bethaniatoren (1622)*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1973–1974, 2, p. 128–133.
- *Wat oude gebouwen ons nog vertellen ... Het waterkasteel van de Montaigne wordt een slotklooster van Zusters (1665)*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1973–1974, 2, p. 134–143.
- A. COENEN, *Testament van Walter de la Montaigne, 13.X.1633*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1976–1977, 5, p. 350–355.

Over de zusters die het kasteel verwierven na de dood van de la Montaigne en over de problemen die hun bezit hen opleverde, verschenen:

- Schoolmeesters, Bormans, *Plaintes des habitants de Hoeselt au sujet d'un couvent qu'on y construit – 30 janvier 1665*, in *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 13.
- *Wat oude gebouwen ons nog vertellen ... Klooster Zusters van de Kalvarieberg te Hoeselt (1655–1698)*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1973–1974, 2, p. 144–155.
- A. COENEN, *Ter Borch of Bethania. Het ruïneuze kasteel uit de nalatenschap van Walter de la Montaigne, 1622–1688*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1976–1977, 5, p. 442–460.

De stichteres van de congregatie van de Commel, zuster Elisabeth Strouwen, stelde zelf haar levensbeschrijving op. Tussen 1929 en 1934 publiceerde pater Olaf Timmers OFM haar biografie in het in Woerde (Nederland) uitgegeven tijdschrift *Sint-Franciscus*:

- O. TIMMERS, *Het leven der Eerbiedwaardige Moeder Elisabeth Strouwen, uit twee handschriften samengevoegd ...*, in *Sint-Franciscus Maandschrift*, 1929–1934.

De regel van de zusters van de Commel werd in 1718 in Maastricht gedrukt:

- *Regel en Constitutien der Susteren van den Bergh van Calvarien van den derden Regel van den H. Zeraphijnschen Vader Franciscus op den Commel tot Maestricht*, Maastricht, 1718, 40 p.

Over de bezitters van het kasteel nadat de zusters van de Commel het van de hand gedaan hadden, publiceerde pater Alex Coenen:

- A. COENEN, *De voornaamste giften van de familie de Brouckmans*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1976–1977, 2, p. 75–77.
- A. COENEN, *De familie de Brouckmans van Werm*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1981–1982, 10, p. 4–16.

Over de periode na de verkoop aan de Zusters van de Voorzienigheid schreef hij:

- A. COENEN, *Huldeboek 75 jaar Sint-Jozefinstituut Hoeselt. Historiek van driekwart eeuw 1897–1972*, Hoeselt, 1972.
- A. COENEN, *Van Bethaniaklooster tot Orphelinat Saint-Joseph (1897–1944)*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1986, 14, p. 113–120, 129–137; 1987, 15, p. 145–154.

Een genealogie van de familie de Brouckmans verscheen in 1985:

- O. COOMANS DE BRACHÈNE, *Broeckmans (de)*, in *Etat présent de la noblesse belge. Annuaire de 1985. Seconde partie. Bro-Cal*, Brussel, 1985, p. 262–263.

15

Een artikel van Piet Thoelen vertelt het vermakelijk relaas van een meningsverschil in 1769 tussen de families de Voet en de Brouckmans over de plaats die hun respectievelijke banken in de vernieuwde kerk moesten krijgen en vooral over de elegante oplossing die beide partijen toeliet ook daarna met geheven hoofd de kerkdiensten bij te wonen:

- P. THOLEN, *De kerkbankenkwestie 1769*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1988, 16, p. 129–135.

Een degelijke bouwgeschiedenis van kasteel de Brouckmans of Burghof vindt men in:

- *Kasteel Burghof*, in *Bouwen door de eeuwen heen*, 14N3, Turnhout, 1996, p. 182–184.

Archieven

— In het Rijksarchief te Hasselt —

Het in het Rijksarchief bewaarde deel van het **gemeentearchief van Hoeselt** bevat verschillende inwonerslijsten van de gemeente, waarin ook de huishoudens van de kasteelbewoners aan bod komen. De oudste lijst dateert van 1698, de jongste van 1829 (*Archief van de gemeente Hoeselt*, nr. 37–43). De overzichten van de renten die de gemeente in de periode 1810–1830 nog verschuldigd is op eerder aangegane leningen tonen aan dat de kasteelbewoners tot de voornaamste geldschieters en schuldeisers van de gemeente behoren (nr. 66–67). Uit 1730 en 1787 bevat het archief twee registers met een overzicht van de landerijen die elke eigenaar in de gemeente bezit. Zij vormen een uitstekende bron voor wie het grondbezit van de kasteelfamilies in Hoeselt in de eerste helft van de achttiende eeuw wil vergelijken met dat in de tweede helft van de achttiende eeuw (nr. 70–71). De inventaris van het gemeentearchief van Hoeselt werd niet gedrukt, maar hij kan geraadpleegd worden in de leeszaal van het Rijksarchief.

Een belangrijk archief voor de bezitsgeschiedenis van de woningen van de vooraanstaande families in Hoeselt, en voor de studie van het bezit van die families in Hoeselt, is het **archief van de schepenbank van Hoeselt**. Tot 1795–1796, toen onze streek bij de Franse republiek gevoegd werd, was er in de meeste dorpen een schepenbank actief. Zij registreerde akten betreffende het bezit van goederen in haar rechtsgebied en deed rechtspraak in geschillen tussen inwoners van het dorp en over goederen in het dorp. De dorpsheer stelde de schepenen en de gerechtsofficieren aan. De zeven schepenen vormden samen de schepenbank. Zij waren de rechters. De drossaard en de schout waren de gerechtsofficieren die een taak hadden die vergelijkbaar is met die van de procureur en zijn substituten vandaag de dag.

Het archief van de schepenbank van Hoeselt bestaat in grote lijnen uit twee reeksen: de gichtregisters voor de periode 1569–1796 (nr. 2–18) en de rolregisters voor de periode 1688–1789 (nr. 20–26). In de gichtregisters werden de akten betreffende goederen in Hoeselt geregistreerd die aan de griffie van de schepenbank werden voorgelegd. In de rolregisters werden de zittingen geregistreerd die aan de rechtspraak gewijd werden. In de gichtregisters kan men volgen welke goederen de kasteelbewoners in het dorp nog meer verwerven, aan welk tempo dat gebeurt en naar welke investeringen hun voorkeur uitgaat.

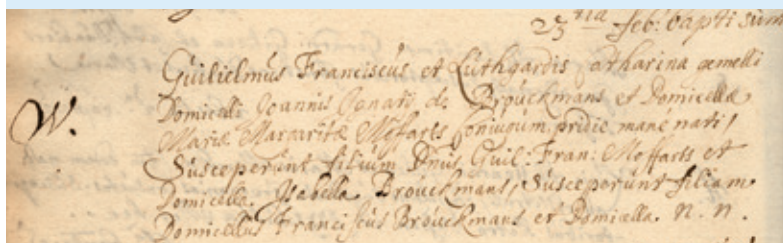
De registers van dopen (1613–1811), huwelijken (1624–1674, 1679–1797) en overlijdens (1613–1655, 1659–1686, 1689–1797) van Hoeselt kunnen ook in het Rijksarchief geraadpleegd worden. Zij maken deel uit van de **verzameling parochieregisters** (nr. 389–398). Deze verzameling is samengesteld uit de parochieregisters die in de Franse Tijd van de pastoors opgeëist werden en de voorlopers van de akten van de burgerlijke stand vormden. Via de gemeentebesturen en de rechtbanken van eerste aanleg zijn zij uiteindelijk in het Rijksarchief terecht gekomen.

De inventaris van de parochieregisters in het Rijksarchief te Hasselt uit de periode voor circa 1800 werd in 1987 uitgegeven:

- J. GRAUWELS, M. VAN DER EYCKEN, *Parochieregisters, (Rijksarchief te Hasselt. Inventarissen, 20)*, Brussel, 1987, 214 p.

Op 26 maart 1693 schreef de pastoor van Hoeselt in het doopregister het doopsel in van Willem Frans en Lutgardis Catharina de Brouckmans, de dag daarvoor geboren tweeling van Joannes Ignatius de Brouckmans en Maria Margaretha Moffarts. Doopgetuigen of peter en meter van Willem Frans waren Willem Frans Moffarts en Isabella Brouckmans, peter en meter van Lutgardis Catharina waren Frans Brouckmans en een jongedame waarvan de pastoor zich blijkbaar de naam niet meer herinnerde:

23ta februarij baptisati sunt Guilielmus Franciscus et Luthgardis Catharina gemelli domicelli Joannis Ignatij de Brouckmans et domicellae Mariae Margarithae Moffarts coniugum pridie mane nati. Susceperunt filium dominus Guilielmus Franciscus Moffarts et domicellae Isabellae Brouckmans, susceperunt filiam domicellus Franciscus Brouckmans et domicella N.N.

Uit het parochieregister van Hoeselt, 1693.

De parochieregisters van na 1800 maken deel uit van **het parochiearchief van Hoeselt**. De doopregisters voor de jaren 1802–1874 (*Archief van de parochie Hoeselt. Overdracht 1999*, nr. 4–5), de registers van huwelijken (nr. 8) en overlijdens (nr. 12) voor de jaren 1803–1825, en het register van huwelijken en overlijdens voor de jaren 1839–1874 (nr. 3) werden door de parochie in het Rijksarchief in bewaring gegeven en kunnen daar geraadpleegd worden. Het vormelingenregister van Hoeselt voor de jaren 1806–1881 maakt ook deel uit van het in het Rijksarchief bewaarde deel van het parochiearchief (*Archief van de parochie Hoeselt. Overdracht 2002*, nr. 4). Voorts bevat het parochiearchief van Hoeselt de ledenregisters van de parochiale broederschappen die in de negentiende eeuw in de parochie actief waren (*Overdracht 1999*, nr. 15–17, 20, 25). Vooral leden van de familie de Brouckmans waren lid van verschillende broederschappen. De inventaris van het parochiearchief van Hoeselt werd in 2001 gedrukt:

- R. NIJSSEN, *Inventarissen van de kerkarchieven van Bilzen, Eigenbilzen, Althoeselt, Sint-Stefanus te Hoeselt, Onze-Lieve-Vrouw te Hoeselt, Sint-Huibrechts-Hern en Werm. Overdrachten 1999–2000*, (Rijksarchief te Hasselt. Inventarissen, 61), Brussel, 2001, 62 p.

Zoals in de periode voor de Franse Tijd akten betreffende landerijen in Hoeselt in de gichtregisters van de Leenzaal werden geregistreerd, zo worden die akten in de negentiende en de twintigste eeuw overgeschreven in de **registers van het hypotheekkantoor** van Tongeren. In zoverre die akten door Limburgse notarissen opgesteld werden en voor zover zij ouder zijn dan honderd jaar, kunnen de minuten ervan ook in het Rijksarchief te Hasselt geraadpleegd worden.

De *Tabel van klassificatie der grond-eigendommen* voor Hoeselt werd in 1843 door de diensten van het **kadaster** opgesteld. De woningen in de gemeente worden naargelang hun grootte en comfort verdeeld in dertien klassen. De eerste klasse bestaat uit slechts één woning: het verblijf van de weduwe van baron de Moffarts. De tweede klasse bestaat uit twee woningen die ieder op een kadastraal inkomen van 135 gulden getaxeerd worden: het kasteel Terbos, waar nu alleen nog de hoeve van bestaat, en het kasteel van baron de Brouckmans, *gelegen in het midden van het dorp, hebbende hechte en uitgebreide aenhorigheden, maer dit landgoed sedert langen tijd niet bewoond zijnde, is het zelve niet te best onderhouden*.

Bij het kasteel van de Brouckmans lag ook een brouwinstallatie, waar omstreeks 1843 volgens de vaststellingen van de controleur van het kadaster niet meer gebrouwen werd: *tamelijk goed gebouw in brikken getimmerd, met schalien gedekt, toebehorende aen de Brouckmans Louis Karel de kinderen, hebbende eenen kleinen ketel van 10 hectoliters 80 liters, twee kleine kuypen, de eene groot 13 hectoliters, de andere van 19 hectoliters 60 liters. Deze brouwerij diende tot eijgen gebruik, maer is nu zedert eenigen tijd buiten werking* (*Archief van de provinciale directie van het kadaster. Processen-verbaal van afpaling*, nr. 69).

Het buytingard behoortende aan Mevrouw De Baroness De
Moffarts, maakt alleen de Eerste Klasse uit. Het is een hegt
Aank Wt Doortimmerd en ingezigt Heeren huis, door dorelver
Schoon en groote aphanelykheid, een aangenaem verblyf
aenbiedende.

De Tweede Klasse bevat maar twee Woningen: De Eerste behoortende
aan den heer Baron De Brouckmans, is gelijck in het midden van het
Dorp, hebbende hucte en uitgebreide aenheijgheden, maar dit land
gaet voort langen tyd niet bewoond zynde, is het zelden niet te
best onderhouden.

Het Wude in het algemeen Kasteel van Torbosch genaemt, behoort

PV van afpaling

Vanaf 1844 zijn er voor Hoeselt kadastrale leggers (reeksen 12 en 212) beschikbaar, aan de hand waarvan men een overzicht kan maken van de onroerende goederen die personen en organisaties in Hoeselt bezitten. Deze leggers, afkomstig van het controlekantoor van het kadaster in Bilzen, worden in het Rijksarchief te Hasselt bewaard (Archief van het controlekantoor van het kadaster te Bilzen, nr. 220–244). Om uit te zoeken wie de opeenvolgende bezitters van het kasteel geweest zijn, biedt de reeks 209 van het kadaster de snelste weg. Die wordt bewaard door de diensten van de gewestelijke directie van het kadaster in Hasselt.

19

— In het Rijksarchief te Luik —

De drie Staten of Standen: de Kerkelijke Stand, de Adellijke Stand en de Derde Stand, vertegenwoordigden samen het volk van het vorstendom Luik in onderhandelingen met de vorst over het heffen van landelijke belastingen. De inning van de belastingen werd door de Staten georganiseerd. Met het oog op de heffing van een hoofdelijke belasting werd in 1763 de opmaak van een telling van de volwassen inwoners van

elke parochie verordend. In Hoeselt zette pastoor Weyns zich aan het werk. Het resultaat van zijn werk maakt nu deel uit van het **archief van de Staten van Luik en Loon** (*Archief van de Staten van Luik en Loon*, nr. 1468). Een kopie wordt bewaard in het Rijksarchief te Hasselt. De inventaris van dit archief werd in 1990 gepubliceerd:

- G. HANSOTTE, *Etats du pays de Liege et comté de Looz*, (*Archives de l'Etat à Liège. Inventaires*, 97), Brussel, 1990, 247 p.

Het huishouden van Joannes Ignatius de Brouckmans in Hoeselt bestaat volgens de aantekeningen van pastoor Weyns uit 1763 uit zeven personen: de heer des huizes die vrijgezel is, zijn neef Joannes Ludovicus en zijn nicht Maria Elisabeth, zijn knechten Joannes Penners en Thomas Thompson en de meiden Maria Josepha Froimont en Sibilla Koemaut.

De pastoor beschrijft het huishouden zo:

*Nobilis dominus Joannes Ignatius de Brouckmans, dominus temporalis de
Werm, caelebs*

Ejus nepos nobilis dominus Joannes Ludovicus

Ejus neptis nobilis domicella Maria Elisabetha

Ejus famuli Joannes Penners, Thomas Thompson

Ejus ancillae Maria Josepha Froimont, Sibilla Koemaut

Het **archief van de Geheime Raad** is één van de voornaamste archieven die in het Rijksarchief te Luik bewaard worden en het bevat veel gegevens die van belang zijn voor onze streek. De Luikse *Geheime Raad* was tot de Franse Tijd de regeringsraad van het vorstendom Luik, waarvan ook het graafschap Loon deel uitmaakte. Daarnaast had de *Geheime Raad* ook een beperkte gerechtelijke bevoegdheid. De inventaris van het archief van de *Geheime Raad* werd in 1985 gedrukt:

- G. HANSOTTE, *Inventaire des archives du Conseil Privé de Liège*, Brussel, 1985, 292 p.

De schepenbank van Hoeselt sprak recht volgens de regels van het Luikse gewoonterecht. Vandaar dat er tegen haar vonnissen niet bij de Loonse oppergerechten in beroep gegaan kon worden, maar wel bij de schepenbank van Luik. Het **archief van de schepenbank van Luik** wordt in het Rijksarchief te Luik bewaard. De inventaris van het archief werd in 2003 gedrukt:

- *Inventaire des archives des échevins de Liège*, (*Archives de l'Etat à Liège. Instruments de recherche à tirage limité*, 10), Brussel, 2003, 109 p.

— In het gemeentearchief van Hoeselt —

Voor de periode vanaf 1848 zijn we beter ingelicht over de bewoners van het kasteel. Vanaf dat jaar moesten de gemeentebesturen immers bevolkingsregisters aanleggen en bijhouden. Voor een onderzoek naar de kasteelbewoners zijn de bevolkingsregisters de voornaamste bron in het **archief van het gemeentebestuur**.

Iconografie

In de loop van de twintigste eeuw werden op grote schaal postkaarten gemaakt. In opdracht van drukkers reisden fotografen tot in de kleinste dorpen van het land om er de plaatselijke bijzonderheden vast te leggen. Foto's van kerken en kastelen waren daarbij het favoriete onderwerp. Toen in Ter Borch een weeshuis gevestigd was, gaf dat eigen postkaarten uit met foto's waarop te zien was hoe goed de kinderen het in Hoeselt hadden en hoe degelijk hun opvoeding en opleiding werden aangepakt. Deze kaarten zijn een gegeerd verzamelobject geworden, dus wie een verzamelaar kent, krijgt ze wel te zien.

De grootste collectie postkaarten in ons land is die van het voormalige Gemeentekrediet. Zij bevat ruim 77000 kaarten. Zij wordt nu beheerd door de Franstalige tak van de *Koninklijke Academie*, de *Académie Royale des Sciences des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*.

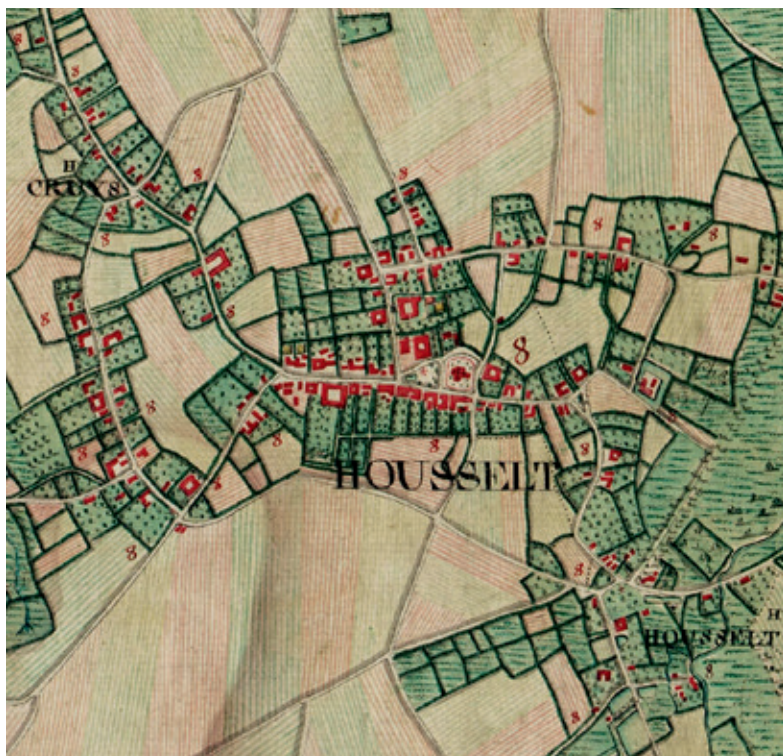
21

Kaarten

Op de kaart van Ferraris van omstreeks 1777 vult het kasteel van de la Montaigne een omgracht terrein ten noorden van de Dorpsstraat. Het kasteel bestaat uit een gesloten vierkant van gebouwen. Het kasteel van de Brouckmans lijkt in deze fase een vierkantshoeve.

— *De grote atlas van Ferraris. Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik 1777*, Brussel, 2009 en 2011, kaart 168B.

Op het verzamelplan van het primitief kadasterplan uit 1812 is van het kasteel van de la Montaigne enkel nog de gracht over. Op het terrein binnen de gracht staat geen gebouw meer getekend. Op het sectieplan, dat van 1842 dateert, is nog duidelijker te zien dat het oude kasteel Ter Borch afgebroken is. Het huis van de familie de Brouckmans bestaat ondertussen uit drie vleugels rond een binnenplein. Eén van de vleugels, het woonhuis, staat aan de straat.

- Hasselt, Archief van de gewestelijke directie van het kadaster, *Primitief kadasterplan van Hoeselt*, 1812 en 1842.

De Berg Weiden

Op den Berg.

Hoesselt.
(Kort Dorp)

Sectie G. 2e BLAD.

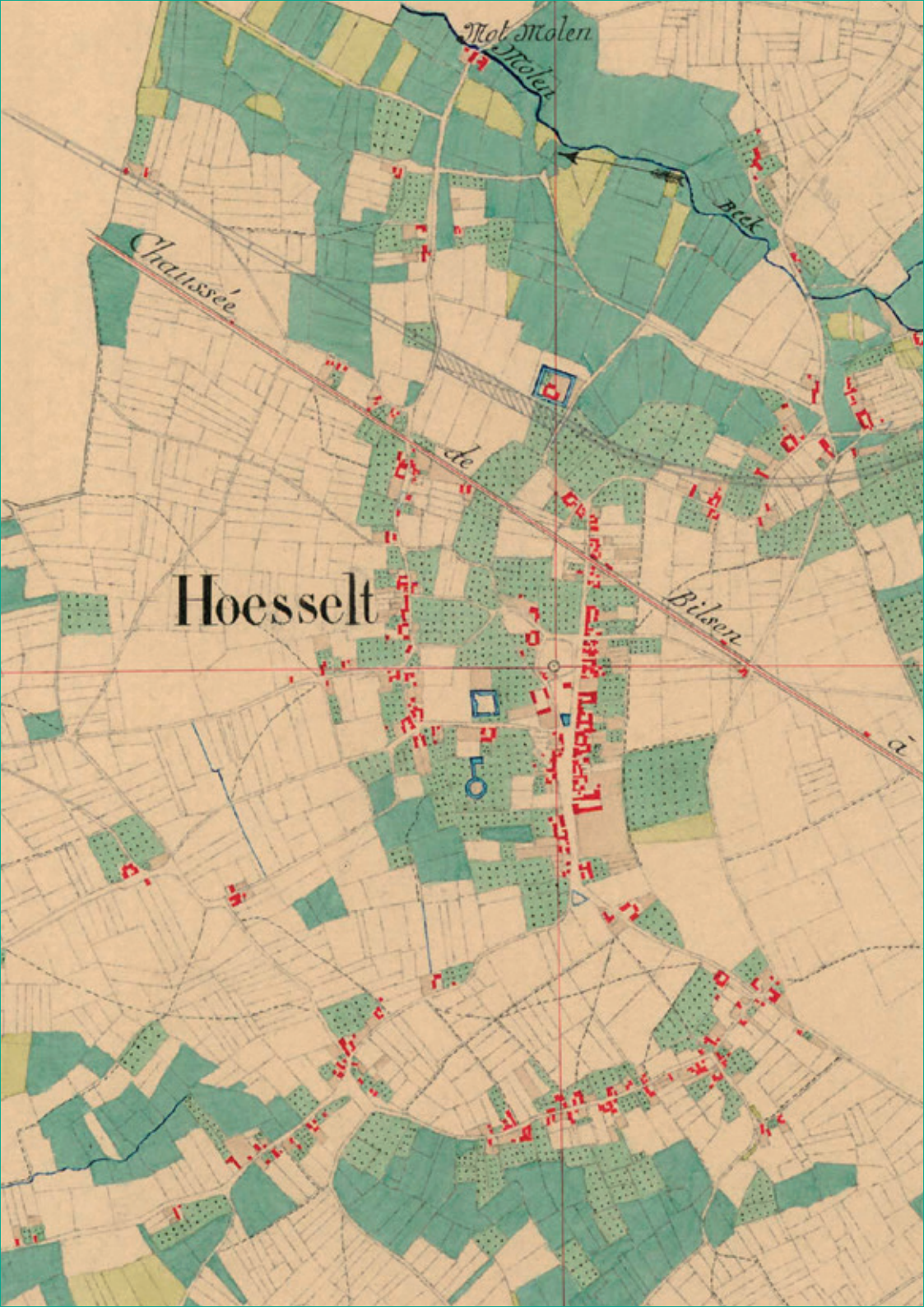
Vanaf 1842 worden er door de diensten van het kadaster jaarlijks mutatieschetsen opgemaakt, waarin per gemeente de door de dienst gekende wijzigingen die in dat jaar aan onroerend goed in de gemeente werden aangebracht, worden weergegeven. De wijzigingen aan het kasteel van de la Montaigne en van de Brouckmans vanaf 1842 zijn te vinden in:

- Hasselt, Archief van de gewestelijke directie van het kadaster, *Mutatieschetsen Hoeselt*.

In 1849 stelde de toenmalige cartografische dienst van het leger de zogenaamde **kadastrale reductie** voor Hoeselt op. De kadastrale reducties zijn te beschouwen als voorlopers van de stafkaarten. Zij zijn niet gebaseerd op eigen metingen van de cartografische dienst, maar op gegevens die aangeleverd werden door de diensten van het kadaster. In tegenstelling met de primitieve kadasterkaart, die enkel vijvers en bossen aanduidt, geeft de kadastrale reductie met een kleurencode ook het grondgebruik aan. Het huis van de familie de Brouckmans bestaat uit drie losstaande vleugels. Van het voormalige kasteel van de la Montaigne blijft enkel nog de gracht over.

- Brussel, Nationaal Geografisch Instituut, *Kadastrale reducties*, Hoeselt.

Bij het Nationaal Geografisch Instituut kan men zowel de huidige stafkaarten als alle stafkaarten die sinds 1861 gemaakt zijn, bestellen. Op de website van het Instituut staat een catalogus met het volledige aanbod.

Hoesselt

Mol Molen

Molen

Beek

Chaussée

de

Bilsen

HOESELT

Kasteel van Bockrijck

Dorpsstraat 49 | 3730 Hoeselt

Publicaties over de geschiedenis van het kasteel en zijn bezitters

Het kasteel van Bockrijck, zo genoemd naar de familie die het in de twintigste eeuw bewoont, is het stamhuis van de familie de Moffarts, die in de periode van 1706 tot 1796 de heren van Hoeselt levert. Willem Moffarts koopt het huis in 1628 van zijn schoonbroer Aard van Corswarem. Willem Moffarts en zijn nakomelingen slagen erin hun maatschappelijke positie binnen de plaatselijke aristocratie sterk te verbeteren door cumulatie van ambten in de gerechtelijke sfeer, huwelijken in vooraanstaande families en een gedegen vermogensbeheer. Willem Gerard Moffarts zet in 1701 een beslissende stap op de sociale ladder door zijn huwelijk met de adellijke Catharina Gertrude de Xhénemont, dochter van de kasteelheer van Jupille. In 1706 pandt hij van de beheerders van het Luikse bisschoppelijke domein de titel van heer van Hoeselt. In 1717 wordt hij in de adelstand verheven en in 1745 verwerft hij voor zichzelf en voor zijn nakomelingen in mannelijke lijn de titel van baron. De laatste Moffarts die in Hoeselt verblijft, is Karel Willem Alexander, die er burgemeester is van 1817 tot aan zijn overlijden in 1840. Hij laat zijn bezittingen, waaronder de herenhoeve in de Dorpsstraat, na aan zijn weduwe Maria Theresia de Brouckmans. Zij laat het complex op haar beurt na aan de kinderen van haar zus uit het huwelijk de Borman –

de Brouckmans. In de periode 1919–1923 huisvest het gebouw een normaalschool en een opleidingscentrum voor novicen van de Fraters van Tilburg. Later komt het gebouw in het bezit van de familie van Bockrijck.

*Zegel van Willem Gerard de Moffarts, 13 juni 1747.
(Archief van de schepenbanken van Bilzen, nr. 819.) Het zegel toont
zijn persoonlijk wapen, samengesteld uit de wapens van de familie
de Moffarts en van de familie van zijn echtgenote, de Xhénemont,
en bekroond met een adelskroon.*

Een uitgebreide genealogie van de familie de Moffarts, met een goede bibliografie, vindt men in jaargang 1994 van *Etat présent de la noblesse belge*. Een overzicht van de wapenbrieven die aan de familie verleend werden, werd in 1992 gepubliceerd door de professoren Duerloo en Janssens. Pastoor Van de Weerd van Hoeselt wijdde in zijn reeks *Uit het verleden van Hoeselt*, die over verschillende jaren liep en gepubliceerd werd in het tijdschrift *Limburg*, in 1954 twee bijdragen aan de heren van Hoeselt en de familie de Moffarts. In 1975 publiceerde pater Alex Coenen in het tijdschrift van de Hoeseltse Geschiedkundige Studiegroep de historiek van de familie de Moffarts te Hoeselt in de periode van omstreeks 1600 tot 1840. In 1984 publiceerde hij samen met M. Custers en Philibert Coenen in het tijdschrift van de Studiegroep een artikel over de periode waarin het gebouw onderdak bood aan de normaalschool en het juvenaat van de Fraters van Tilburg. Ondertussen verschenen in hetzelfde tijdschrift bijdragen

over de plechtige inhaling van Willem Louis Gerard de Moffarts als heer van Hoeselt in 1764, over de plechtige inhaling van een nieuwe vrouwe van Hoeselt in 1771 en over de opname van de familie de Moffarts in de adelstand in 1717. Deze laatste bijdrage werd ook opgenomen in het tijdschrift *Limburg* in 1983. In 1959 publiceerde A. Remans een bijdrage over de volkstelling in Hoeselt in 1763, waarin ook het gezin van Willem Mathieu Gerard de Moffarts prominent aan bod komt.

- H. VAN DE WEERD, *Uit het verleden van Hoeselt*, in *Limburg*, 1954, 33, p. 2–5, 49–52.
- A. REMANS, *Over een volkstelling te Hoeselt in 1763*, in *Limburg*, 1959, 38, p. 58–66, 86–94, 114–120.
- A. COENEN, *Wat oude gebouwen ons nog vertellen ... Kasteel van Bockrijk*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1974–1975, 3, p. 199–215.
- *Plechtige aanstelling van Willem L. Gerard de Moffarts, derde heer van Hoeselt, op 24 januari 1764*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1975–1976, 4, p. 321–325.
- *Echo's uit de Hoeseltse folklore. Een meiboom met citroenen: Leve mevrouw van Hoeselt!*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1976–1977, 5, p. 393–394.
- A. COENEN, *Hoe en waarom werd de familie de Moffarts in de adelstand opgenomen (18de eeuw)?*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1982–1983, 11, p. 17–24.
- A. COENEN, *Opname van de familie de Moffarts in de adelstand. Motivatie en procedure in de 18de eeuw*, in *Limburg*, 1983, 62, p. 97–107.
- M. CUSTERS, A. COENEN, PH. COENEN, *Normaalschool en Juvenaat der Fraters van Tilburg in Hoeselt (1919–1923)*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1984, 12, p. 117–128.
- L. DIERLOO, P. JANSSENS, *Moffarts (de)*, in *Wapenboek van de Belgische adel van de 15de tot de 20ste eeuw. F-M*, Brussel, 1992, p. 777–778.
- O. COOMANS DE BRACHÈNE, *Moffarts (de)*, in *Etat présent de la noblesse belge. Annuaire de 1994. Seconde partie. Minn-Mor*, Brussel, 1994, p. 228–251.
- *Herenhoeve van Bockryck*, in *Bouwen door de eeuwen heen*, 14N3, Turnhout, 1996, p. 185–187.

Wapen van de familie de Moffarts.

Archieven

— In het Rijksarchief te Hasselt —

In het ancien régime, de periode tot aan de inlijving van ons land bij de Franse republiek in 1795–1796, was er in de meeste dorpen een schepenbank actief. Zij was de centrale organisatie in het dorp. Zij was in principe samengesteld uit zeven schepenen – in de praktijk waren dat er meestal niet meer dan vijf of zes – die recht spraken en akten betreffende goederen in het dorp, zoals akten van verkoop, registreerden. Het **archief van de schepenbank van Hoeselt** bestaat uit twee grote reeksen. In de eerste plaats zijn er de gichtregisters voor de periode 1569–1796. Hierin werden akten betreffende goederen in Hoeselt ingeschreven. Op basis hiervan kan gereconstrueerd worden hoe de familie de Moffarts een groeiende economische rol gingen spelen in het dorp (*Archief van de schepenbank van Hoeselt*, nr. 2–18). De rolregisters, waarin de rechtspraak geregistreerd werd, zijn bewaard voor de periode 1586–1789 (nr. 20–26). In de registers van de schepenbank worden ook de aanstellingen van schepenen en van medewerkers van de schepenbank geregistreerd. Voorts bevat het schepenbankarchief vooral akten die voor registratie aan de schepenen werden voorgelegd en fragmenten van procesdossiers uit de periode van de zestiende tot de achttiende eeuw (nr. 19 en 27).

De inventaris van het archief van de schepenbank werd in 2004 gedrukt:

- R. NIJSSEN, *Inventaris van de archieven van de schepenbanken en laathoven van Hoeselt, Romershoven, Sint-Huibrechts-Hern, Schalkhoven en Werm*, Lummen, 2004, p. 6–14.

111
Nous guillaume Louis Gerard Baron De Moffarts Seigneur
De Hoesselt althoesselt De la marquette velle hereditaire de
Romershoven &c nous confiant dans la prudence et fidelite de
pier merrij, declarons de l'avoir commis et constitue a autorite,
comme par la presente nous le comettions constituons et autorisons pour
notre garde del chaste, et pour adviser a ce que personne ne vienne a
entreindre ni violer les Dits et mandements emanés de part du tres
Illustre chapitre chatedral de Siege De vacant, et de nos princes de
glorieuse memoire, a charge d'en faire raport a notre cour et justice
toutes contraventions qu'il auroit trouve, payant commendons a tous
ceux a qui il appartient de reconnaitre le dit pier merrij pour tel
apres qu'il auroit preste le serment de fidelement exercer son office, et
de ne rapporter ou attester aucune contravention autrement qu'il auroit
trouve, et de nous servir fidelement sans craintes, faveur, dissimulation
ou exception de personne, et de ne faire aucune convention avec
partie ou recevoir aucun bienfait pour differer ou receller lesdits
contraventions. donne au chateau de Elderen ce premier de l'an 1772
J. L. G. Baron De Moffarts de hoesselt

Uit het archief van de schepenbank van Hoeselt: de aanstellingsbrief voor Pier Merrij
tot jachtwachter in Hoeselt.

Op 1 januari 1772 stelde Willem Lodewijk Gerard de Moffarts Pier Merrij tot jachtwachter in
de heerlijkheid Hoeselt aan. Uit de dagtekening leren wij dat de heer van Hoeselt die dag in
het kasteel van Elderen verbleef. Op de rug van het stuk werd aangetekend dat Merrij zich
op 10 januari 1772 bij de schepenen Croels en Stulens aanbod en voor hen de eed aflegde.

— *Uit het archief*
van de schepenbank van Hoeselt —

Op dinsdag 24 januari 1764 was het feest in Hoeselt. Die dag werd Willem Lodewijk Gerard de Moffarts, zoon van de in 1763 overleden pandheer, officieel door de dorpelingen als hun nieuwe heer ingehaald en door de schout en schepenen geïnstalleerd. De inwoners waren met klokkengelui bijeen-geroepen. De plechtigheid begon met een mis ter ere van de Heilige Geest. Daarna werd de nieuwe heer naar de kerktoeren begeleid waar hij, ten teken van het feit dat hij bezit nam van de heerlijkheid, de grote klok luidde. Op die manier kon men tot aan de uithoeken van de heerlijkheid horen dat er een nieuwe dorpsheer geïnstalleerd was. Vervolgens beloofde hij de inwoners van Hoeselt en Althoeselt dat hij hun rechten zou respecteren en dat hij alles zou doen *wat eenen goeden heer zijn ondersaeten te doen schuldigh is*. De dorpsmeesters van Hoeselt en Althoeselt van hun kant, legden daarna namens alle inwoners een eed van trouw aan hun heer af. Zij beloofden zijn belangen niet te zullen schaden, *naer recht en billigheijt gehoorsaem te sullen zijn* en voorts alles te doen wat getrouwe onderdanen hun heer verschuldigd zijn. Tot slot las de secretaris van de schepenbank een door de dorpsmeesters opgesteld verzoekschrift voor, waarin zij hun nieuwe heer verzochten een aantal knelpunten in bestuur en rechtspraak in de heerlijkheid op te lossen.

Rijksarchief te Hasselt, Archief van de schepenbank van Hoeselt, nr. 23, f° 400 r°-401 r°:

Possessie Willem Louis Gerard de Moffarts van de heerlijkheijt van Hoeselt en Althoesselt

Extraordinaire vergaederinge den 24 januarij 1764, presenten den heer Paulus Servatius Winckelsels als scholtus, de heeren Croels, Devoet, Stiels, Maurissen, Vandermeer ende Stulens, schepenen.

Op dato voorscreven in presentie van de geheele gemeente van Hoesselt en Althoesselt met klockslaght tot desen bij een geroepen, is ten overstaen van ons scholtes ende schepenen aen den wel Eed. welgeboren heer mijn heer Guillaume Louis Gerard, baron de Moffarts, verleent ende gegeven possessie van de heerlijkheijt van Hoesselt en Althoesselt met allen appenditien der selve dorpen,

met het teeken en trecken van de groote klokke, en dat naer bevooren gehoort te hebben eene solemneele misse van den H. Geest, in welcke heerlijkheijt hij naer dootd van wijlen sijnen heer vader saliger gesuccedeert is, ende naer de verleende possessie heeft ten selvenmael aen de gemeente ondersaeten van Hoesselt en Althoesselt hult en eed gedaen van de selve in hun oudt recht te laeten, hen voor te staen en alles te doen wat eenen goeden heer sijn ondersaeten te doen schuldigh is naer sijn best vermoegen.

Waer tegens moderne dorpmeesters hebben in naeme der geheele gemeente van Hoesselt en Althoesselt met eedt beloofd en versekert van deesen daegen aen hult en getrouw te sijn aen voorgemelden heer, het arghste en quaetste te schouwen, het beste te raeden, sijn nut en profijt te soecken, en voorts naer recht en billigheijt gehoorsaem te sullen sijn en alles het geene te doen dat goede getrouwe ondersaeten hunnen heer te doen schuldigh sijn, en is in hoeden van ons scholtus en schepenen gekeert.

Dijnsdag den 24 januarij 1764.

Dagh van receptie en admissie en inhaling van den heer tot Hoesselt.

Weledelen welgebooren heer,

De dorpsmeesters ende gemeente van Hoesselt ende Althoesselt hebben d'eere van aen sijn wel eedele welgeborene geseten tusschen de heeren van justitie voor te draegen dat dickwils de gemeente dende de particulieren geexponeert sijn aen fatale voorvallen en ongelucken, waerover sij versoecken en supplieeren redelijke moderatie op den voet soo volghet:

Eerst dat voor kinders die sonder schult en oorsaak van hunnen ouders comen te verongelucken oft te verdrincken, sal alle eguad genoomen worden, en op de soetste maniere deswegens te handelen.

Twee, dat de boodens, welke voortan jemants beesten sullen panden, gehouden sullen weesen den geleeden schaede aen de geleedeerde parthije aen te kundigen.

Drij, dat voortan geene vrende in dese heerlijkheijt en sullen getolereert worden, ten sij de selve van goede naem, faem en reputatie sijn, en daer beneffens sullen gestelt hebben behoorlijke cautie.

Vier, dat voor misbruijcken niet excedeerende de vijf gulden amende, ordinarie en niet extraordinarie sal geprocedeert worden.

Vijf, dat sijn Eed. sal gedient sijn van in alle actien van officie selfs en nomine proprio te ageren, gelijk als sijn Eedele loffelijcker memorie vaeder en grootvaeder gedaen hebben.

Ses, de supplianten wenschen en versoecken datter geenen drossard in dese gemeente en sal worden aengestelt, dan wel bij absentie van den heer eenen substituet oft administrateur, ad tempus, sonder titel van drossard.

Versoeckende met het nederighste respect, dat die voorsscreven punten aen de gemeente werden geaccordeert welx doende.

Voorsscreven requeste door onsen secretaris aen voorsscreven wel Eed. heere de Moffarts eodaem voorgeleesen ende ter handt gestelt sijnde, heeft aen die gemeente haer versoeck geaccordeert voor soo veel in hem is, ende daer over in handen van den heer Croels, onsen president schepen, gestipuleert.

Vanaf de jaren '40 van de negentiende eeuw kan de bezitsgeschiedenis van het kasteel gevolgd worden in de **archieven van het kadaster**. In 1843 stelden de diensten van het kadaster met het oog op het vaststellen van het kadastraal inkomen van gebouwen en landerijen in de gemeente Hoeselt, een zogenaamde *Tabel van klassificatie der grond-eigendommen* op. De woningen in de gemeente worden naargelang hun grootte en comfort verdeeld in dertien klassen. Het kasteel van de familie de Moffarts vormt de eerste klasse en wordt belast op een kadastraal inkomen van 165 gulden. De controleur schrijft: *Het buijtengoed toebehorende aen mevrouwe de baronesse de Moffarts, maakt alleen de eerste klasse uit. Het is een hegt, sterk, wel doortimmerd en ingerigt heerenhuis, door der zelve schoone en groote afhangelijken een aengenaem verblijf aanbiedende* (Archief van de provinciale directie van het kadaster. Processen-verbaal van afpaling, nr. 69).

Vanaf 1844 zijn er voor Hoeselt kadastrale leggers (reeksen 12 en 212) beschikbaar, aan de hand waarvan men een overzicht kan maken van de onroerende goederen die personen en organisaties in Hoeselt bezitten. Deze leggers, afkomstig van het controlekantoor van het kadaster in Bilzen, worden in het Rijksarchief te Hasselt bewaard (*Archief van het controlekantoor van het kadaster te Bilzen*, nr. 220–244). Om uit te zoeken wie de opeenvolgende bezitters van het kasteel geweest zijn, biedt de reeks 209 van het kadaster de snelste weg. Die wordt bewaard door de diensten van de gewestelijke directie van het kadaster in Hasselt.

In de negentiende en de twintigste eeuw werden de akten betreffende het bezit van het kasteel, zoals alle akten over het bezit van onroerend goed in deze gemeente,

overgeschreven in de **registers van het hypotheekkantoor** van Tongeren. In zoverre die akten door Limburgse notarissen opgesteld werden en voor zover zij ouder zijn dan honderd jaar, kunnen de minuten ervan ook in het Rijksarchief geraadpleegd worden.

Geboorten, huwelijken en overlijdens in de families die in het bevolkingsregister worden aangetroffen, zijn terug te vinden in de parochieregisters en in de registers van de burgerlijke stand. De registers van de burgerlijke stand (geboorten, huwelijken, overlijdens) van omstreeks 1800 tot 1910 kunnen in het Rijksarchief en in het gemeentearchief geraadpleegd worden.

De oudere registers van dopen (1613–1811), huwelijken (1624–1674, 1679–1797) en overlijdens (1613–1655, 1659–1686, 1689–1797) van Hoeselt kunnen ook in het Rijksarchief geraadpleegd worden. Zij maken deel uit van de **verzameling parochieregisters** (nr. 389–398). Deze verzameling is samengesteld uit de parochieregisters die in de Franse Tijd van de pastoors opgeëist werden en de voorlopers van de akten van de burgerlijke stand vormden. Via de gemeentebesturen en de rechtbanken van eerste aanleg zijn zij uiteindelijk in het Rijksarchief terechtgekomen.

De inventaris van de parochieregisters in het Rijksarchief te Hasselt uit de periode vóór circa 1800 werd in 1987 uitgegeven: J. Grauwels, M. Van der Eycken, *Parochieregisters, (Rijksarchief te Hasselt. Inventarissen, 20)*, Brussel, 1987, 214 p.

De parochieregisters van na 1800 maken deel uit van het parochiearchief. De doopregisters voor de jaren 1802–1874 (*Archief van de parochie Hoeselt. Overdracht 1999*, nr. 4–5), de registers van huwelijken (nr. 8) en overlijdens (nr. 12) voor de jaren 1803–1825, en het register van huwelijken en overlijdens voor de jaren 1839–1874 (nr. 3) werden door de parochie in het Rijksarchief in bewaring gegeven en kunnen daar geraadpleegd worden. Het vormelingenregister van Hoeselt voor de jaren 1806–1881 maakt ook deel uit van het in het Rijksarchief bewaarde deel van het parochiearchief (*Archief van de parochie Hoeselt. Overdracht 2002*, nr. 4). Uit het vormelingenregister leren we dat Theresia de Brouckmans, weduwe de Moffarts, van 1844 tot 1870 optrad als meter voor de vormelingen van Hoeselt. De inventaris van het parochiearchief van Hoeselt werd in 2001 gedrukt:

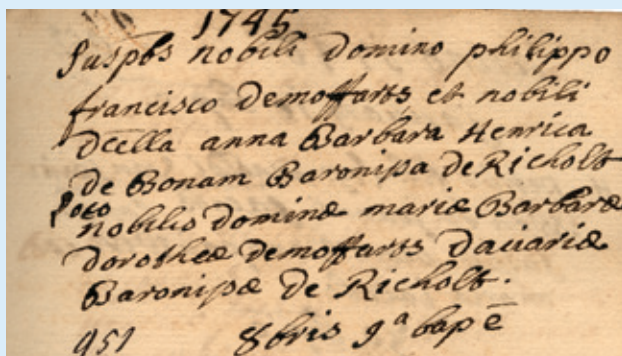
- R. NIJSSEN, *Inventarissen van de kerkarchieven van Bilzen, Eigenbilzen, Althoeselt, Sint-Stefanus te Hoeselt, Onze-Lieve-Vrouw te Hoeselt, Sint-Huibrechts-Hern en Werm. Overdrachten 1999–2000, (Rijksarchief te Hasselt. Inventarissen, 61)*, Brussel, 2001, 62 p.

Op 13 september 1745 schreef de pastoor van Hoeselt in het doopregister het doopsel in van Joannes Jacobus Henricus de Moffarts, zoon van Willem Mathias Gerard de Moffarts en van Anna Catherina de Merode. Doopgetuigen of peter en meter waren Philip Frans de Moffarts en Anna Barbara Henrica de Bonam, die optrad in naam van haar moeder Maria Barbara Dorothea de Moffarts:

Joannes Jacobus Henricus filius legitimus prae nobilis domini Guilielmi Mathaei Gerardi baronis de Moffarts, domini temporalis de Hoesselt, Althoesselt etc., et nobilis dominae Annae Catharinae de Merode coniugum, susceptores nobili

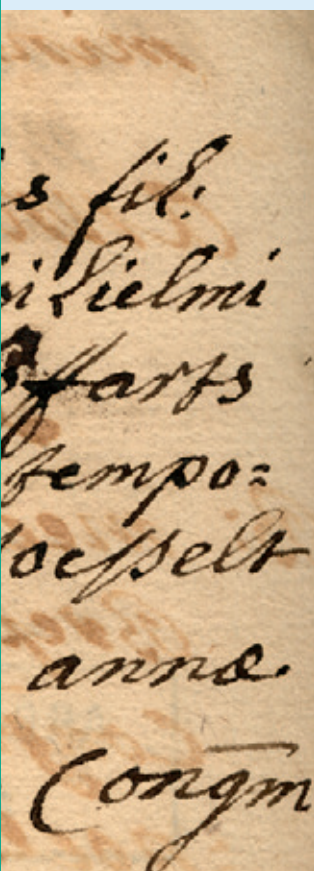
13 sep 45
H. Joannes Jacobus Henricus
leg. p^r nobilis domini Gu
mathaei Gerardi de mo
~~f. R. si equitis~~ domini
ralis de Hoesselt altho
a et nobilis domina
Catharina de merode

domino Philippo Francisco de Moffarts et nobili domicella Anna Barbara Henrica de Bonam, baronissa de Richolt loco nobilis dominae Mariae Barbarae Dorotheae de Moffarts dauariae baronissae de Richolt.

1745
Susps nobili domino philippo
francisco demoffarts et nobili
deella anna Barbara Henrica
de Bonam Baronissa de Richolt
loco nobilis domine marie Barbarae
Dorotheae demoffarts dauariae
Baronissa de Richolt.
951 8bris 9^a bapē

Uit het parochieregister van Hoeselt, 1745. Pas op 10 september was in Wenen de akte opgesteld waarmee aan de familie de Moffarts de titel van baron verleend werd. Wellicht was die op 13 september nog niet in Hoeselt aangekomen, waardoor de pastoor dat later aanvulde.

s fil:
iuelmi
ffarts
fempo:
oeselt
anne.
Congm

In het Rijksarchief kan ook de **Mémorial administratif** van het provinciebestuur – een administratief mededelingenblad voor de plaatselijke besturen – geraadpleegd worden. In de negentiende eeuw wordt er jaarlijks de lijst van de verkiesbaren voor de senaat in afgedrukt. Die lijst werd opgesteld op basis van de belastingen, vooral grondbelastingen, die men betaalde. Onder meer Charles-Alexandre de Moffarts komt in deze lijsten voor. Het overzicht van de plaatsen waar zij belastingen betalen, leert meteen ook hoe hun grondbezit gestructureerd is.

[Uit het Mémorial administratif van 1837. >](#)

De Reyk, Jean-Gerard.	24	décemb.	1794	Rentier.
Wagemans, Emmanuel.	4	mai	1774	id.
Van Vinckeroye, Paul.	9	août	1774	id.
De Lommessen, P. J. G. (baron).	23	mars	1783	id.
De Stembier, Etienne (baron).	26	septemb.	1784	id.
Deutz, Jean-Joseph.	6	mars	1780	id.
De Pitteurs, Théodore.	4	décemb.	1795	id.
De Lamberts de Cortembach (bar.)	10	janvier	1768	id.
Vanham, J. C.	15	juillet	1777	Notaire.
Schoenmaekers, Jacques-Antoine.	18	mars	1779	Rentier.
Capitaine, Jean-François.	22	décemb.	1767	id.
De Moffart, Charles-Alex. (baron).	14	août	1776	id.
De Cecil, Charles (baron).	22	mars	1791	id.
De Schiervel, Louis.	10	février	1783	Gouverneur
Nolens, Pierre-Jacques.	3	août	1760	Rentier.
Hoebaers, Pierre.	11	mai	1762	id.
Vroonen, Gilles.	3	décemb.	1755	id.
Vliegen, Henri.	5	août	1758	id.
Van Mulbracht, André-Gerard.	2	février	1778	Avocat.
Willems, Pierre-Jean.	22	juin	1786	Négociant.
Lambrechts, Pierre-Joseph.	11	septemb.	1761	Rentier.
Wagemans, Joseph.	3	février	1770	id.
De Waha, François (baron).	"	"	1796	id.
De Thiers, Ignace (baron).	5	juin	1767	id.
Schoenmakers, Jean.	18	février	1771	id.
Delvigne, Gilles-Joseph.	9	juillet	1783	id.
De Borman, Louis.	12	juin	1768	id.
De Preston, Edouard-Louis (comte).	13	septemb.	1783	id.
De Menten de Horne, Th. (chev.)	2	juin	1789	id.
Petit, Christophe.	5	mai	1781	id.
Boonen, Pierre.	13	mai	1775	id.
De Heusch, Bonaventure (baron).	15	octobre	1785	id.
De Pitteurs, H. B. T.	19	janvier	1762	id.
D'Erckenteel, Servais.	26	mai	1758	id.

Ainsi fait et arrêté en séance, à Hasselt, le 31 mai 1837.

Tegelen.	952	09	272	80	1224	89
Nunhem.	441	25	742	49	1183	74
St.-Trond.	1113	17	"	"	1113	17
Schaesberg.	644	25	380	"	1024	25
Herck-St.-Lambert.	999	95	11	73	1011	68
Kerkrade.	1002	72	"	"	1002	72
St.-Trond.	942	73	"	"	942	73
Voerendaël.	865	08	73	49	938	57
St.-Trond.	516	86	421	02	937	88
Meerssen.	617	19	246	38	863	57
Gors-op-Leeuw.	232	13	622	85	854	98
Hoesselt.	593	15	253	30	846	45
Hasselt.	364	66	455	44	820	10
Rothem.	622	51	156	81	779	32
Eysden.	737	38	31	05	768	43
Velm.	678	37	79	81	758	18
Opheers.	556	24	195	95	752	19
Donck.	614	12	123	73	737	85
Ruremonde.	178	22	548	98	727	20
Hasselt.	665	93	40	37	706	30
Reckheim.	687	26	"	"	687	26
Buggenum.	244	78	434	03	678	81
St.-Trond.	589	68	82	06	671	74
Canne.	670	45	"	"	670	45
Ulestraeten.	663	72	1	67	665	39
Vechmael.	310	90	350	05	660	95
Hasselt.	570	12	84	72	654	84
Bilsen.	646	83	1	56	648	38
St.-Trond.	619	86	"	"	619	86
Ruremonde.	433	09	165	97	599	06
Velm.	604	83	"	"	604	83
Donck.	415	37	181	02	596	39
St.-Trond.	596	35	"	"	596	35
Alken.	519	34	69	42	588	76

La députation permanente,

J. DE CECIL.

Par la députation,

Le greffier provincial,

O. C. VAN CAUBERGH.

— In het Rijksarchief te Luik —

De bij de notitie over kasteel Ter Borch vermelde volkstelling van 1763 in het **archief van de Staten van Luik en Loon** (*Archief van de Staten van Luik en Loon*, nr. 1468) bevat ook een beschrijving van het huishouden van baron de Moffarts.

Pastoor Weyns begint zijn – in het Latijn opgestelde – bevolkingslijst van Hoeselt in 1763 met het huishouden van de dorpsheer, Willem Mathias Gerard de Moffarts:

*Lista seu scedula specifica nominum, cognominum, qualitatum,
ac conditionum parochianorum loci de Hoesselt*

Primo

Guilielmus Mathaeus Gerardus baro de Moffarts viduus

Ejus filii [zonen] Guilielmus Ludovicus et Joannes Hubertus

Ejus filiae [dochters] Maria Margarit, Eva Henrica Ferdinandina

*Ejus socrus [grootmoeder, eigenlijk zijn schoonmoeder] Maria Margarita
domina de Merode*

Ejus frater [broer] dominus Jacobus Philippus baro de Moffarts

Ejus famuli [knechten] Renerus Jeroul, Antonius Legrande, Arnoldus Lenarts

*Ejus ancillae [meiden] Elisabetha Vanspauwen, Anna Catharina Ekermans,
Maria Anna Lunskens, Christina Hardij*

Het leven van een achttiende-eeuwse edelman in het vorstendom Luik speelde zich, indien hij tenminste bij de tijd wilde blijven, noodzakelijkerwijs deels in de hoofdstad Luik af. Willem Louis Gerard de Moffarts bracht het daar tot raadsheer in de **Rekenkamer** van Luik en in 1783 tot burgemeester van Luik. Het is ook in de Rekenkamer dat de verpanding van heerlijkheden uit het bisschoppelijk domein, zoals de verpanding van de heerlijkheid Hoeselt aan Willem Gerard de Moffarts in 1706, afgehandeld werd. Het archief van de Rekenkamer werd in 1937 geïnventariseerd:

– E. FAIRON, *Inventaire des archives de la chambre des comptes*, Tongeren, 1937, 86 p.

De schepenbank van Hoeselt sprak recht volgens de regels van het Luikse gewoonterecht. Vandaar dat er tegen haar vonnissen niet bij de Loonse oppergerechten in beroep gegaan kon worden, maar wel bij de schepenbank van Luik. Het **archief van de schepenbank van Luik** wordt in het Rijksarchief te Luik bewaard. De inventaris van het archief werd in 2003 gedrukt:

- *Inventaire des archives des échevins de Liège*, (Archives de l'Etat à Liège. Instruments de recherche à tirage limité, 10), Brussel, 2003, 109 p.

— In het gemeentearchief van Hoeselt —

Voor de periode vanaf 1848 zijn er **bevolkingsregisters** beschikbaar. Hierin worden de bewoners van elk pand in de gemeente ingeschreven: het hoofd van het gezin en zijn huishouden, inwonende familieleden, knechten en dienstmeiden. Voorts wordt in het bevolkingsregister geregistreerd wie verhuist, wie overlijdt en wie er bij komt. De bevolkingsregisters van Hoeselt worden in het gemeentehuis bewaard.

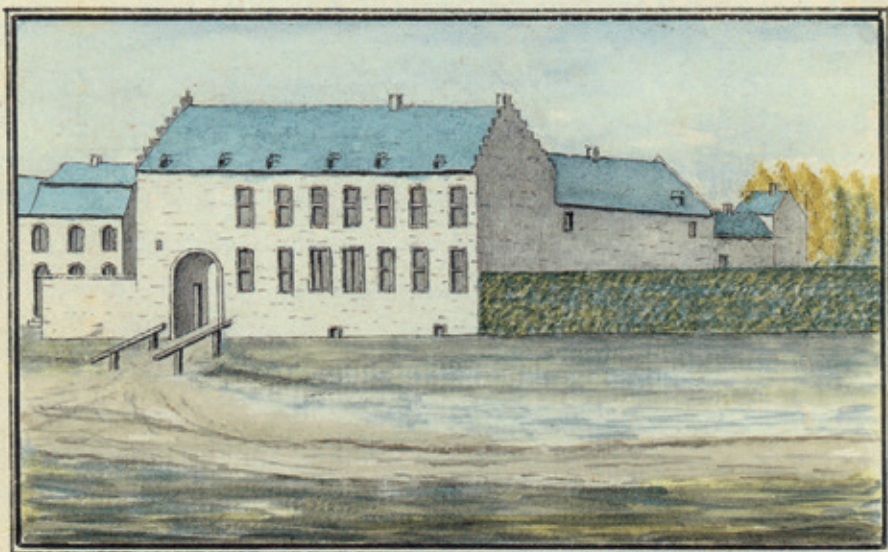

Iconografie

In het begin van de negentiende eeuw maakte de Hasseltse aristocraat Philippe de Corswarem een serie aquarellen van kastelen in het zuiden van onze provincie, waaronder een van de woning van de familie de Moffarts in Hoeselt. Raf Van Laere en Rombout Nijssen publiceerden de bewaarde aquarellen in 2005:

- Ph. de Corswarem, Aquarel *Hoesselt*. In R. Nijssen en R. Van Laere, *Kastelen op papier*, Wijer, 2005, p. 64–65.

Postkaarten uit de eerste helft van de twintigste eeuw met een afbeelding van het kasteel van Bockrijck vindt men in de collectie van het voormalige Gemeentekrediet. Zij wordt nu beheerd door de *Académie Royale des Sciences des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*.

Hoesselt

Aquarel van Philippe de Corswarem

Kaarten

Op de kaart van Ferraris is de woning van de heren van Hoeselt te herkennen als het grootste complex in het dorp, met een achterliggende weide die ook een stuk groter is dan die van de boerderijen in het dorp.

- *De grote atlas van Ferraris. Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik 1777*, Brussel, 2009 en 2011, kaart 168B.

Op het verzamelplan van het primitief kadasterplan uit 1812 is het grondplan van het gebouw nog opgebouwd als een vierkantshoeve, zoals dat ook op de kaart van Ferraris het geval is. Op het sectieplan, dat van 1842 dateert, staat een complex dat uit twee vleugels bestaat. De rechtervleugel bestaat uit het woonhuis langs de straat en daarachter een reeks andere gebouwen. De linkervleugel is aan de straatzijde minder breed dan aan de veldzijde. De plattegrond op de kadastrale reductie komt goed overeen met de voorstelling op de aquarel van Philippe de Corswarem.

- Hasselt, Archief van de gewestelijke directie van het kadaster, *Primitief kadasterplan van Hoeselt*, 1812 en 1842.

In 1849 stelde de toenmalige cartografische dienst van het leger de zogenaamde **kadastrale reductie** voor Hoeselt op. De woning van de voormalige heren van Hoeselt vertoont hier hetzelfde grondplan als op de kadasterkaart van 1842.

- Brussel, Nationaal Geografisch Instituut, *Kadastrale reducties*, Hoeselt.

Vanaf 1842 worden er door de diensten van het kadaster jaarlijks mutatieschetsen opgemaakt waarin per gemeente de door de dienst gekende wijzigingen die in dat jaar aan onroerend goed in de gemeente werden aangebracht, worden weergegeven. Dat gebeurt door twee schetsen op te maken waarop respectievelijk de toestand voor en na de wijziging wordt afgebeeld. De wijzigingen kunnen betrekking hebben op het wijzigen van perceelgrenzen of op het bouwen, vergroten verkleinen of afbreken van een gebouw.

- Hasselt, Archief van de gewestelijke directie van het kadaster, *Mutatieschetsen Hoeselt*.

Ook voor de geschiedenis van het kasteel van Hoeselt kan het boeiend zijn de oude **stafkaarten** te bekijken en te zien hoe het kasteel vroeger gesitueerd was ten opzichte van de andere woningen in het dorp. Een catalogus met het volledige aanbod aan oude stafkaarten staat op de website van het Nationaal Geografisch Instituut.

Monumenten

In het portaal van de Sint-Stefanuskerk in Hoeselt kan men de stenen grafplaat zien die oorspronkelijk op het graf van Arnold Moffarts (1627–1676) en zijn echtgenote Lutgardis Catherina de Heusch (overleden in 1730) lag. Een tekening van deze grafplaat, van de hand van Frans Maurissen, werd gepubliceerd in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1980–1981, 9, p. 46.

Wellicht het belangrijkste monument dat de heren van Hoeselt uit de familie de Moffarts aan de gemeente nagelaten hebben, is het gemeentewapen.

SCHALKHOVEN

Kasteel van Schalkhoven

Schalkhovenstraat 1 | 3730 Hoeselt (Schalkhoven)

Publicaties over de geschiedenis van het kasteel en zijn bezitters

De heerlijkheid Schalkhoven was in de periode waarover archiefstukken ons documenteren, van de veertiende eeuw tot aan het einde van het ancien régime, toen de heerlijke rechten en de feodaliteit werden afgeschaft, in het bezit van de kasteelheren van 's-Herenelderen. Het kasteel van Schalkhoven is gedurende het ancien régime een prominente woning van vermogende families, maar komt nooit in het bezit van de heren van Schalkhoven. De heren van Schalkhoven, de mensen dus die er de schepenen aanstellen en het overheidsgezag van de plaatselijke heer uitoefenen, verblijven in het kasteel van 's-Herenelderen.

Aangenomen wordt dat Richard van Elderen omstreeks 1588 de herenhoeve bouwt die later uitgroeit tot het kasteel van Schalkhoven. Richard huwt twee keer, maar sterft zonder wettige nakomelingen. Zijn bezit in Schalkhoven wordt geërfd door zijn nicht Margaretha van Elderen, echtgenote van Andreas Vaes, die in zijn tijd één van de voornaamste juristen in de streek is. Hij zetelt onder meer als schepenen in de schepenenbank van Vliermaal, de belangrijkste schepenenbank in het graafschap Loon. Andreas Vaes en Margaretha van Elderen overlijden respectievelijk in 1651 en 1652 en

laten het kasteel na aan hun zoon Karel Egidius Vaes. Karel Egidius is zoals zijn vader schepen in de schepenbank van Vliermaal en schout van Tongeren. Zijn echtgenote is Catharina Adriana de Heusch, dochter van Willem de Heusch, heer van Gellik en Eigenbilzen, die het kasteel van Zangerhei in Eigenbilzen bewoont.

Hun dochter Maria Margaretha Vaes, echtgenote van Laurens Egidius van Eyll, erft het kasteel van hen. Zij sterft er in 1673. Haar echtgenoot overleeft haar tot in 1728. Alard Willem van Eyll erft het kasteel van zijn ouders maar overlijdt zelf al in 1732, waarna het kasteel in het bezit van zijn dochter Anne-Françoise-Joséphine van Eyll komt. Zij huwt in 1736 met Alard Laurens Egidius de Heusch. In 1766 overlijdt zij, waarna het kasteel in het bezit komt van haar zoon Henri Allard de Heusch. Hij huwt in hetzelfde jaar met Maria Catherina de Looz-Corswarem. In 1774 erft hij ook het kasteel van Landwijk in Donk. Het kasteel van Schalkhoven verhuurt hij dan aan zijn broer Adriaan Nicolaas de Heusch. In 1776 verkoopt hij het kasteel van Schalkhoven, om met de opbrengst ervan zijn schulden te delgen. Enkele jaren later verlaat hij zijn gezin en emigreert met zijn zoon Jean Louis de Heusch naar Amerika. Hij overlijdt in New York in 1798. De koper van het kasteel is de advocaat Johannes Barthels, heer van Werm. Hij laat zijn bezit na aan zijn nicht Lambertine Barthels, die in 1799 huwt met François-Joseph du Vivier. Na haar overlijden in 1850 komt het kasteel aan haar dochter Marie Nathalie Joséphine du Vivier, echtgenote van Theodore de Borman, toe. Als zij in 1883 overlijdt, hebben haar zoon Camille de Borman en zijn echtgenote Marie Louise de Brouckmans al hun intrek genomen in het kasteel. Vanaf dan blijft het kasteel in het bezit van de familie de Borman.

In zijn *Livre d'or de la famille de Borman* besteedt Camille de Borman een hoofdstuk aan de bezitsgeschiedenis van het kasteel dat hij van zijn ouders erfde. Het meest volledige overzicht van de bezitsgeschiedenis van het kasteel van Schalkhoven is van de hand van pater Alex Coenen. Hij publiceert het in 1984 in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*. Paul Arren werkt dit overzicht in 1995 verder uit naar de jongste generaties van de familie de Borman in zijn notitie over het kasteel van Schalkhoven. Piet Thoelen publiceert in 1986 een artikel met een analyse van de volkstelling in Schalkhoven in 1763 en besteedt ruim aandacht aan het huishouden van de kasteelbewoners. Muuse, Enckels en Bussels publiceerden in 1961 een gedetailleerde genealogie van de familie de Heusch. Lou Heynens publiceert in 2008 een notitie over de familie van Eyll in zijn werk over de adel in Limburg, waarin hij vooral het deel van de familiegeschiedenis dat zich in Nederland afspeelde, belicht. Een bibliografie over de familie Van Eyll is te vinden in de *Etat présent de la noblesse belge* van 1988. Een genealogie van de familie de Borman van Schalkhoven werd gepubliceerd in de *Etat présent de la noblesse belge* van 1985.

Camille de Borman blijft bekend als een belangrijk onderzoeker en schrijver over de geschiedenis van Luik en Loon en over genealogie. Hij is de auteur van tientallen belangrijke tekstitgaven, boeken en artikels. Daarnaast was hij van 1863 tot 1874 burgemeester van Schalkhoven en van 1865 tot aan zijn overlijden in 1922 was hij lid van de provincieraad. In 1874 werd hij lid van de bestendige deputatie van de provincieraad en vanaf 1904 was hij voorzitter van de provincieraad. Van 1907 tot aan zijn overlijden was hij ook lid van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.

Legende Camille de Borman

Van zijn hand is onder meer de uitgave van het Loonse leenregister van Jan van Arckel:

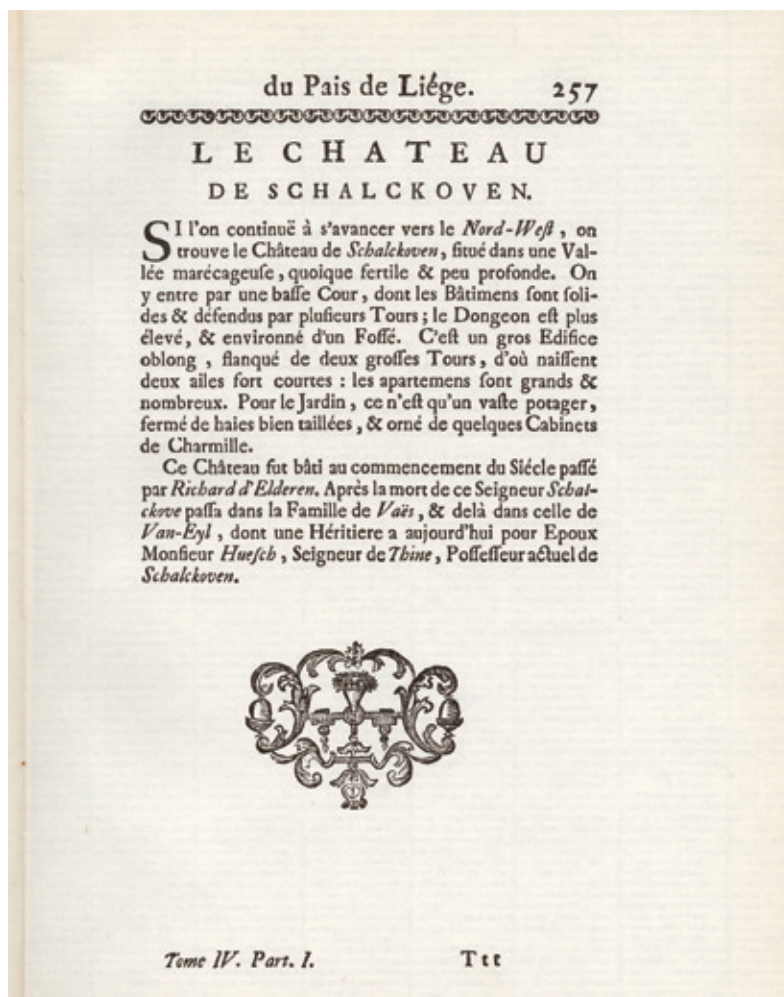
- C. DE BORMAN, *Le livre des fiefs du comté de Looz sous Jean d'Arckel*, Brussel, 1875, XVI, 332 p.

Over het werk van Camille de Borman verschenen onder meer:

- G. SIMENON, *Le baron de Borman*, in *Mélanges Camille de Borman*, Luik, 1919, p. 1–7;
- J. LYN, *Bibliographie de Camille de Borman*, in *Mélanges Camille de Borman*, Luik, 1919, p. 8–12.
- U. BERLIÈRE, *Hommage rendu au baron de Borman*, in *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 1923, 88, p. 1–5.
- E. PONCELET, *Le baron Camille de Borman*, in *Livre jubilaire de la Commission royale d'histoire*, Brussel, 1934, p. 277–282.
- J. CUVELIER, *Borman, Camille Théodore Frédéric Marie, Baron de*, in *Biographie nationale*, II, Brussel, 1897, p. 327.

- P. L. DE SAUMERY, *Le chateau de Schalckoven*, in *Les Délices du Païs de Liège ou Description géographique, topographique et chorographique des monumens sacrés et profanes de cet évêché-principauté et de ses limites*, IV, Luik, 1744, p. 257.
- C. DE BORMAN, *Le château de Schalkhoven*, in *Le livre d'or de la famille de Borman*, Luik, 1906, p. 189–203.
- J. PAQUAY, *De heerlijkheid Hern en Schalkhoven*, in *Limburg*, 1935, p. 121–122.
- W. MUUSE, R. ENCKELS, M. BUSSELS, *De familie de Heusch in de provincie Limburg*, in *Het Oude Land van Loon*, 1961, 16, p. 149–168
- *Het kasteel van Schalkhoven*, in *De woonstede door de eeuwen heen*, december 1971, p. 34–38.
- D. DE BORMAN EN O. DE VILLE DE GOYET, *Het kasteel van Schalkhoven*.
- A. COENEN, *Schalkhoven, zijn ontstaan, zijn kasteel*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1984, 12, p. 101–115.
- P. THOELEN, *Schalkhoven anno 1763*, in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1986, 14, p. 145–157.
- O. COOMANS DE BRACHÈNE, *Borman (de)*, in *Etat présent de la noblesse belge. Annuaire de 1985. Première partie. Boi-Bri*, Brussel, 1985, p. 80–90.
- O. COOMANS DE BRACHÈNE, *Eyll (van)*, in *Etat présent de la noblesse belge. Annuaire de 1988. Première partie. Doo-Eys*, Brussel, 1988, p. 169–183.
- P. ARREN, *Schalkhoven*, in *Van kasteel naar kasteel*, Kapellen, 1995, p. 238–242.

- Kasteel van Schalkhoven, in *Bouwen door de eeuwen heen*, 14N3, Turnhout, 1996, p. 214–217.
- [von Eyll / van Eyll], in L. HEYNENS, *Adel in Limburg of de Limburgse adel. Geschiedenis en repertorium, 1590–1990*, Maastricht, 2008, p. 189–190.

Archieven

— In het Rijksarchief te Hasselt —

Zowel van het **archief van de schepenbank van Schalkhoven** als van het **archief van de schepenbank van Werm**, waar verschillende bezitters van het kasteel dorpsheer waren, worden in het Rijksarchief te Hasselt slechts fragmenten bewaard. Het betreft hoofdzakelijk procesdossiers en ter registratie voorgelegde akten uit de zeventiende en de achttiende eeuw. Zij zijn te fragmentair om een zicht te bieden op de rol van de kasteelheren in Schalkhoven of in hun heerlijkheid Werm.

De inventaris van het archief van de schepenbanken van Schalkhoven en Sint-Huibrechts-Hern en de inventaris van het archief van de schepenbank van Werm werd in 2004 gedrukt:

- R. NIJSSEN, *Archief van de schepenbank van Sint-Huibrechts-Hern en van Schalkhoven en Archief van de schepenbank van Werm*, in *Inventaris van de archieven van de schepenbanken en laathoven van Hoeselt, Romershoven, Sint-Huibrechts-Hern, Schalkhoven en Werm*, Lummen, 2004, p. 20–25.

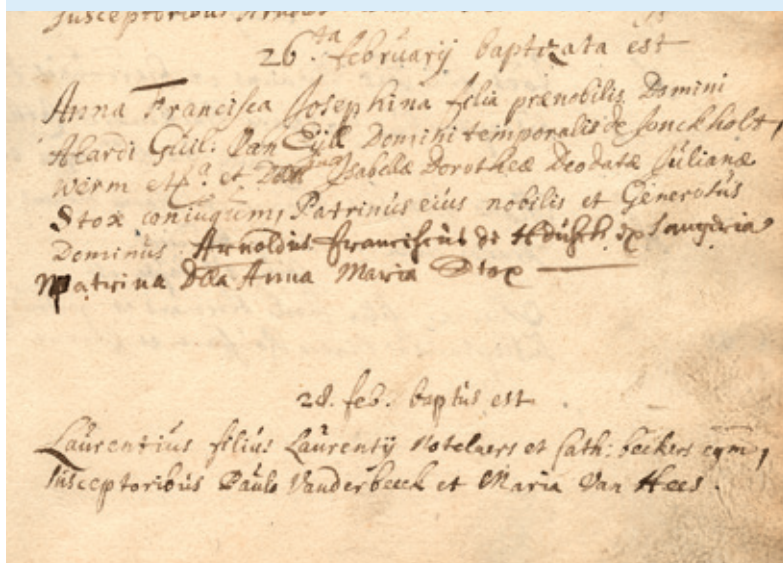
Tegen vonnissen van de schepenen van Sint-Huibrechts-Hern en Schalkhoven kon men in beroep gaan bij de Tongerse griffie van de schepenbank van Vliermaal. De inventaris van het **archief van de schepenbank van Vliermaal** werd in 2008 uitgegeven:

- R. NIJSSEN, *Inventaris van het archief van de schepenbank van Vliermaal (1391–1796)*, (*Rijksarchief te Hasselt. Inventarissen*, 94), Brussel, 2008, 142 p.

Een concrete aanwijzing voor de aanwezigheid van de heren in hun kasteel is te vinden in de registers van dopen, huwelijken en begrafenissen. De **parochieregisters van Schalkhoven** met de registraties van dopen (1795–1826), huwelijken (1684–1715, 1778–1826) en overlijdens (1684–1716, 1760–1826) kunnen geraadpleegd worden in het Rijksarchief te Hasselt (*Verzameling parochieregisters*, nr. 772–774). Voor 1795 werden kinderen uit Schalkhoven in Hoeselt gedoopt en daar in de parochieregisters ingeschreven.

Op 26 februari 1710 schreef de pastoor van Hoeselt de doop in van Anna Francisca Josephina, filia praenobilis domini Alardi Guilhelmi van Eijll, domini temporalis de Jonckholt, Werm etc., et dominae Isabellae Dorotheae Deodatae Julianae Stox coniugum. Patrinus eius nobilis et generosus dominus Arnoldus Franciscus de Heusch ex Angeria, matrina domicella Anna Maria Stox.

De vader van de kleine Anna Francisca Josephina was Alard Willem van Eyll. Haar moeder was Isabella Dorothea Deodate Juliana Stox. Haar peter was Arnold Franciscus de Heusch van het kasteel van Zangerhei in Eigenbilzen en haar meter was Anna Maria Stox.

Legende? uit het parochieregister van Hoeselt

Vanaf de jaren '40 van de negentiende eeuw kan de bezitsgeschiedenis van het kasteel van Schalkhoven gevolgd worden in de **archieven van het kadaster**. In 1842 stelden de diensten van het kadaster, met het oog op het vaststellen van het kadastraal inkomen van gebouwen en landerijen in de gemeente, een zogenaamde *Tabel van klassificatie der grond-eigendommen* op. De woningen in de gemeente worden naargelang hun grootte en comfort verdeeld in tien klassen. Het kasteel vormt alleen de eerste klasse en wordt getaxeerd op een kadastraal inkomen van 195 gulden: *Het kasteel, toebehoorende aen mevrouw de weduwe Nicolaes Duvivier, te Schalkhoven, maekt de eerste klasse uit; het zelve is goed in steenen doortimmerd en met schalien gedekt, hebbende zeven beneden en zeven boven plaatsen, zeer aengenaem bij het dorp gelegen*. De kasteelhoeve werd belast op een kadastraal inkomen van 27 gulden. De controleur beschrijft haar als volgt: *eene in steen gebouwd en wel doortimmerde pachthoeve met schalien gedekt, hebbende beneden twee plaatsen en een kabinetje en boven eene kamer; voordeelig bij het dorp gelegen* (Archief van de provinciale directie van het kadaster. *Processen-verbaal van afpaling*, nr. 145).

Vanaf 1844 zijn er voor Schalkhoven kadastrale leggers (reeksen 12 en 212) beschikbaar, aan de hand waarvan men een overzicht kan maken van de onroerende goederen die personen en organisaties in het dorp bezaten (*Archief van het controlekantoor van het kadaster te Bilzen*, nr. 272–276). Aan de hand van deze reeks kan je bijvoorbeeld uitzoeken welke landerijen of andere onroerende goederen de kasteelheren nog meer bezaten in het dorp. Om uit te zoeken wie de opeenvolgende bezitters van het kasteel of van eender welk ander goed in Schalkhoven geweest zijn, kan men de reeks 209 raadplegen. Die wordt bewaard door de diensten van de gewestelijke directie van het kadaster in Hasselt.

Zoals in het ancien régime akten betreffende het bezit van goederen in Schalkhoven in de gichtregisters van de plaatselijke schepenbank werden geregistreerd, zo worden in de negentiende en de twintigste eeuw de akten betreffende het bezit van het kasteel of van andere landerijen in Schalkhoven overgeschreven in de **registers van het hypotheekkantoor** van Tongeren. In zoverre die akten door Limburgse notarissen opgesteld werden en voor zover zij ouder zijn dan honderd jaar, kunnen de minuten ervan ook in het Rijksarchief geraadpleegd worden.

— In het Rijksarchief te Luik —

Het **archief van de familie van Eyll** wordt bewaard in het Rijksarchief te Luik. Het bestaat uit twee delen. De inventaris van het eerste deel werd gepubliceerd in 1978:

- M. VAN HAEGENDOREN, J. ROUHART-CHABOT, *Famille van Eyll*, in *Archives de l'Etat à Liège. Inventaire d'archives de familles. Tôme premier*, Brussel, 1978, p. 135–178.

Voor het tweede deel van het archief is een inventaris beschikbaar in de leeszaal van het Rijksarchief te Luik.

Het **archief van de Staten van Luik en Loon** bevat een volkstelling van Schalkhoven die in 1763 door de pastoor van het dorp werd opgesteld en waarin af te lezen is wie in het kasteel woonde (*Archief van de Staten van Luik en Loon*, nr. 1472). Een kopie wordt bewaard in het Rijksarchief te Hasselt. De inventaris van dit archief werd in 1990 gepubliceerd:

- G. HANSOTTE, *Etats du pays de Liège et comté de Looz*, (*Archives de l'Etat à Liège. Inventaires*, 97), Brussel, 1990, 247 p.

Op 30 september 1763 vaardigde de bisschop van Luik het bevel uit in alle parochies van het vorstendom een telling van de parochianen te houden. De resultaten van die tellingen maken nu deel uit van het archief van de Staten van Luik en Loon. In de leeszaal van het Rijksarchief te Hasselt kan hiervan een kopie geraadpleegd worden. Piet Thoelen publiceerde in 1986 in *Het Hoeseltse Dorpsverleden* een analyse van de telling.

In Schalkhoven werd pastoor Gilissen met de uitvoering van de telling belast. In het kasteel telde hij twaalf meerderjarige bewoners:

De edele mevrouw douarière de Heusch

De vreulen Antonet de Heusch

De vreulen Caroline de Heusch

De vreulen Theresia de Heusch

Eva Hechtermans, camenier

Lisbeth Males, koockmeijt

Ida Males, meijt

Fransus Wijnants, koetsier

Christiaen Wijnants, knecht

Peter Visscher, knecht

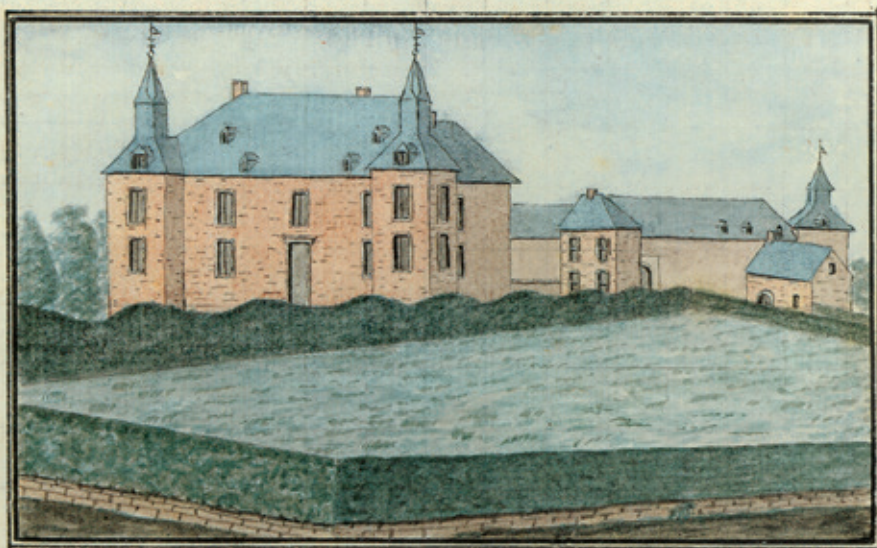
Joannes Guffens, knecht
Anthoon Hoogen, knecht

In 1763 is Anne-Françoise-Joséphine van Eyll, de weduwe van Allard-Laurent-Gilles de Heusch, hoofd van de familie die het kasteel bewoont. Zij heeft het kasteel van haar vader geërfd. Omdat pastoor Gilissen in zijn lijst enkel zijn meerderjarige parochianen opneemt, komen de drie zonen van Allard-Laurent-Gilles de Heusch en Anna-Françoise Joséphine van Eyll – Henri Allard, François-Joseph-Arnold en Adrien-Nicolas – niet in de lijst voor.

Met name Henri-Allard de Heusch (1741–1798) kende een tumultueus leven. Toen zijn moeder in 1766 overleed, erfde hij het kasteel van Schalkhoven. Na het overlijden van Adriaan Willem Henri de Heusch in 1774 erfde hij van hem ook het kasteel van Landwijk. Hij was gehuwd met Marie Catherine de Looz-Corswarem. Naar verluidt had hij na enige jaren zodanig veel schulden, dat hij verplicht was het kasteel te verkopen. Advocaat Jean Barthels was de koper. Daarop verliet Henri-Allard zijn echtgenote en emigreerde naar Amerika. Daar trouwde hij met Marie Willis. Op 30 oktober 1798 overleed hij in New York. Zijn echtgenote bleef al die tijd het kasteel van Landwijk bewonen. Zij overleed op 6 december 1831.

— *In het gemeentearchief van Hoeselt* —

Voor de periode vanaf 1848 zijn er **bevolkingsregisters** beschikbaar. Hierin worden de bewoners van elk pand in de gemeente ingeschreven: het hoofd van het gezin en zijn huishouden, inwonende familieleden en de knechten en dienstmeiden. Voorts wordt in het bevolkingsregister geregistreerd wie verhuist, wie overlijdt en wie er bij komt. De bevolkingsregisters van Schalkhoven worden in het gemeentehuis van Hoeselt bewaard.

Schalck Hoeven

Aquarel door Philippe de Corswarem

57

Iconografie

Philippe de Corswarem (1759–1839), die ook het kasteel van Bockrijck in Hoeselt aquarelleerde, maakte ook de oudste gekende afbeelding van het kasteel van Schalkhoven. Deze kleurenaquarel werd gepubliceerd in:

- PH. DE CORSWAREM, Aquarel *Schalck Hoeven*. In R. Nijssen en R. Van Laere, *Kastelen op papier*, Wijer, 2005, p. 102–103.

In 1970 publiceerde de Limburgse tekenaar Steven in zijn bundel kasteeltekeningen zijn visie op het kasteel van Schalkhoven:

- Steven, *Schalkhoven*, in *Kastelen in Limburg*, Hasselt, 1970, p. 70–71.

Postkaarten uit de eerste helft van de twintigste eeuw met een afbeelding van het kasteel van Schalkhoven vindt men in de collectie van het voormalige Gemeentekrediet. Zij wordt nu beheerd door de *Académie Royale des Sciences des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*.

Kaarten

Op de **kabinetskaart van Ferraris** lijken het eigenlijke kasteelgebouw en de hoevegebouwen op elkaar aan te sluiten en het hele complex rond één binnenplein te zijn opgetrokken.

- *De grote atlas van Ferraris. Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik 1777*, Brussel, 2009 en 2011, kaart 168B.

Op het **primitief kadasterplan** van Schalkhoven van 1830 zijn het eigenlijke kasteelgebouw en de hoeve twee aparte gebouwen. De hoevegebouwen liggen nu in U-vorm achter het kasteel.

- Archief van de gewestelijke directie van het kadaster te Hasselt, *Primitief kadasterplan van Schalkhoven*, 1830.

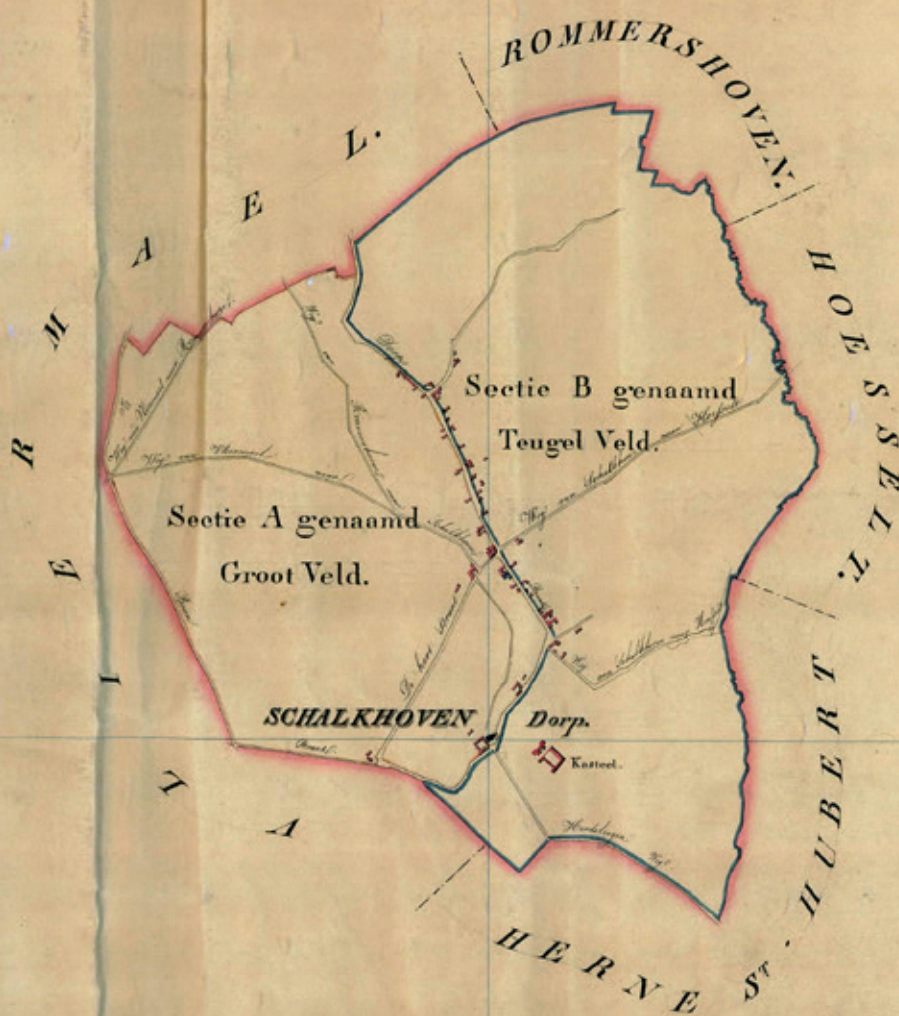
Vanaf 1842 worden er door de diensten van het kadaster jaarlijks **mutatieschetsen** opgemaakt, waarin per gemeente de door de dienst gekende wijzigingen die in dat jaar aan onroerend goed in de gemeente werden aangebracht, worden weergegeven. Voor het kasteel van Schalkhoven vindt men de wijzigingen vanaf dat jaar in:

- Hasselt, Archief van de gewestelijke directie van het kadaster, *Mutatieschetsen Schalkhoven*.

In 1849 werd de **kadastrale reductie** voor Schalkhoven afgewerkt. Het kasteel en de kasteelhoeve hebben hetzelfde grondplan als op het kadasterplan van 1830.

- Brussel, Nationaal geografisch Instituut, *Kadastrale reducties*, Schalkhoven.

Een overzicht van oude **stafkaarten** van Schalkhoven vindt men op de website van het Nationaal Geografisch Instituut: www.ngi.be.

Primitief kadasterplan

kadastrale reductie Schalkhoven

Monumenten

Verschillende generaties kasteelheren van Schalkhoven werden begraven in de Sint-Brixiuskerk. Hun grafstenen werden ingemetseld in een muur die is blijven staan na de afbraak van de oude kerk. De oudste grafsteen is van de in 1605 overleden Richard van Elderen, van wie wordt aangenomen dat hij de bouwheer van het kasteel is, en zijn in 1606 overleden echtgenote Margaretha de Stembor. De tweede grafsteen is die van Andreas Vaes, schout van Tongeren en schepen in de schepenbank van Vliermaal, en zijn echtgenote Maria Margaretha van Elderen, een nicht van Richard, die zijn kasteel erfde. Andreas Vaes overleed in 1651, zijn echtgenote in 1652. De derde grafsteen lag ooit boven het graf van hun zoon Karel Egidius Vaes (overleden in 1663) en diens echtgenote Catharina Adriana de Heusch (overleden in 1680). Hun dochter Maria Margaretha Vaes erfde het kasteel op haar beurt. Zij huwde met Laurentius Guilielmus van Eyll, heer van Jonkholt en Hoelbeek, Mopertingen en Werm, en overleed in 1673. De vierde grafsteen – of is het een gedenksteen? – herinnert aan dit echtpaar. De naam van Laurentius Guilielmus van Eyll wordt ook op de vijfde steen vermeld. Deze ruitvormige steen draagt de inscriptie *Hic iacet sepultus prenobilis dominus Laurentius Guilielmus van Eyll et filii eius. Requiescat in pace.*

Later kwam het kasteel in het bezit van Nicolas François Joseph Duvivier. Hij overleed in 1829. Ook de steen die ooit zijn graf afdekte, is in de oude kerkmuur ingemetseld.

Tekeningen van deze stenen, van de hand van Frans Maurissen, werden gepubliceerd in *Het Hoeseltse Dorpsverleden*, 1980–1981, 9, p. 55–60.

[illegible]

This image shows a single sheet of white paper with horizontal blue ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a full page of blank, lined paper. It features approximately 20 horizontal blue lines spaced evenly across the page, typical of notebook or primary writing paper. The lines are thin and light blue, set against a plain white background. There are no margins, text, or other markings on the page.

van grote en kleine komaf. Onderzoeksgids voor de geschiedenis van de kasteelbewoners in Haspengouw – Hoeselt is een uitgave van Erfgoed Haspengouw.

Tekst en onderzoek	Rombout Nijssen
Foto's	Jan Bellen
Eindredactie	Katrien Houbey, Lieve Opsteyn en Véronique Piret
Projectcoördinatie	Erfgoedcel Haspengouw en Limburgse Studies
Druk	Drukkerij Leën
Vormgeving	Drukkerij Leën, Miet Marneffe
Cover	Smets & Ruppel
Wettelijk depot	D/2013/12.931/3

Niets in deze uitgave mag op welke wijze dan ook gereproduceerd en/of openbaar gemaakt worden zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

